

Karo laukimo tendencijos Lietuvoje 1945–1953 m.

Dr. Darius Juodis

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, Šilo g. 5A, Vilnius.
El. p. darius.juodis@lka.lt

Anotacija. Straipsnyje įvairiapusiškai analizuojamos karo laukimo tendencijos Lietuvoje 1945–1953 m. Parodoma karo laukimo 1940–1944 m. patirties įtaka vėlesniam laikui remiantis konkrečiais pavyzdžiais. Nagrinėjami karo laukimo ir tariamų lietuvių emigrantų pažadų atspindžiai liudininkų prisiminimuose, kurie ne visuomet sutapo su praities realijomis. Didžiausias dėmesys straipsnyje skiriamas lietuvių partizanų nuotaikoms ir veiksams, tiesiogiai susijusiems su šiomis tendencijomis, nes būtent antisovietiniams kovotojams karo sulaukimas buvo viena didžiausių aktualijų. Straipsnyje tiriami galimi šaltiniai (spauda, radijas, gandai), kuriais remiantis prognozuotas karas tarp Rytų ir Vakarų. Svarstoma apie Vokietijos, JAV ir Didžiosios Britanijos faktorių įtaką prognozėms. Nustatomi įvykiai, kurie galimai skatino karinio konflikto laukimą ir audrino žmonių vaizduotę, parodoma, kokius gyventojų veiksmus tai lėmė. Remiantis archyviniais ir publikuotais šaltiniais nustatoma karo laukimo nuotaikų svarba lietuvių partizanų veiklai bei gyventojų laikysenai. Taip pat nagrinėjamos Lietuvos gyventojų nusivylimo nuotaikos dėl neprasidėjusio karo ir neišsipildžiusių prognozių.

Esminiai žodžiai: *Antrasis pasaulinis karas, partizanai, spauda, radijas, prisiminimai, sovietų saugumas, Šaltasis karas.*

Abstract. The article comprehensively analyses the tendencies of waiting for war in Lithuania in 1945–1953, showing the influence of the experience of waiting for war in 1940–1944 on later time based on specific examples. The reflections of the expectation of war and the alleged promises of Lithuanian emigrants in the memories of witnesses – which did not always coincide with the realities of the past – are examined. The article focuses on the moods and actions of Lithuanian partisans directly related to these tendencies, because it was one of the most topical issues for the anti-Soviet fighters. The article examines the possible sources (press, radio, rumours) on the

basis of which the war between East and West was predicted. The influence of German, US and British factors on forecasts is considered. It identifies events that may have fuelled the anticipation of military conflict and stormed people's imaginations, showing what actions the population was led to. Based on archival and published sources, the importance of the mood of waiting for war for the activities of Lithuanian partisans and the attitude of the population is determined. The frustrations of the Lithuanian population about the non-commencement of the war and the unfulfilled forecasts are also examined.

Keywords: *World War II, partisans, press, radio, memories, Soviet security, Cold War.*

Įvadas

Dar nepasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Lietuvoje jau pradėta laukti naujo. Tai skambėtų itin paradoksaliai, jei nebūtų žinomos įvairios laikmečio aplinkybės. Pasibaigusio pasaulinio karo išdavos ir sovietinio gyvenimo realybė Lietuvoje skatino laukti pokyčių, įvaizduota, kad jie galimi tik didelio karinio konflikto metu, todėl karo laukimo nuotaikos laikėsi ir sklido tarp gyventojų.

Darbo tikslas yra remiantis įvairiais šaltiniais ir istorine literatūra paanalizuoti karo laukimo tendencijas Lietuvoje, nustatyti ir panagrinėti jų galimas priežastis ir pasekmes, įtaką Lietuvos gyventojų laikysenai. Chronologinės ribos apibrėžiamos 1945–1953 m., kai vyko aktyviausias antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas Lietuvoje, kuris skatino laukti pasaulinio masto permainų, nes vėlesniu metu karo laukimas virto daugiau pavieniu reiškiniu.

Keliami darbo uždaviniai: remiantis vėlesniais liudininkų prisiminimais parodyti karo laukimo atspindžius juose, nes tai vėliau leis palyginti prisimenamą ir realią pokario situaciją. Analizuojant šaltinius siekiama parodyti karo laukimo nuotaikų formavimąsi 1940–1944 m., t. y. sovietų ir nacių valdomoje Lietuvoje, ir tolesnę jų įtaką. Nustatyti šaltinius, kurie galimai skatino karo laukimą pokario metais. Išnagrinėti, ko konkrečiai žmonės laukė ir kokie pasauliniai įvykiai skatino ir stiprino laukimą, kokią gyventojų elgseną tai lėmė. Straipsnyje daugiausia bus tiriami Lietuvos partizaninio judėjimo pavyzdžiai, nes ginkluoti kovotojai labiausiai laukė karo ir jiems, palyginti su kitomis gyventojų grupėmis, tai buvo aktualiausia problema. Žinoma, darbe bus paliesta ir likusios visuomenės dalies nuomonė. Suprantama, kad kiekvieno asmens individualaus požiūrio išnagrinėti neįmanoma, todėl darbe siekiama tirti bendrąją nuomonę. Straipsnyje nebus plačiau aptariama, ar Vakarų šalys galėjo skatinti ar net provokuoti šį laukimą, nes tai jau nagrinėta istorinėje literatūroje.

Darbe naudojami indukcinis, komparatyvinis, kritinės analizės metodai. Bus stengiamasi iš įvairių šaltinių išskirti ir nagrinėti konkrečius karo laukimo atvejus Lietuvos gyventojų grupėse, lyginti juos tarpusavyje, nustatyti nuomonių, laikysenų bendrumus

ir galimus prieštaravimus, kritiškai įvertinti šaltinių pateikiamą medžiagą. Apibendrintai galima teigti, kad bus kritiškai analizuojami atskiri pavyzdžiai, po to daromos apibendrinamosios išvados.

Aktualu išsamiai nagrinėjant šaltinių visumą parodyti įvairius karo laukimo proceso aspektus, be kurių neįmanomas pokario visuomenės gyvenimo suvokimas.

Daugelio istorijos tyrinėtojų darbuose apie antisovietinį ginkluotą pasipriešinimą vienaip ar kitaip paliesti karo laukimo tendencijos. Sovietmečio autoriai buvo linkę kaltinti JAV ir kitas Vakarų valstybes, kad šios sąmoningai kurstė ginkluotą kovą ir žadėjo karinę pagalbą. Tai propagandinės klišės, perimtos iš Šaltojo karo pradžios ir nuolat kartotos. Įžvalgių minčių apie darbe nagrinėjamus klausimus pateikta lietuvių išeivijos autorių Stasio Žakevičiaus-Žymanto¹, Felikso Jucevičiaus², Kęstučio Griniaus³ ir kt. darbuose. Jų straipsniuose ar knygose nurodomas karo laukimas ir šios siekiamybės nerealumas.

Po 1990 m. lietuvių istorinėje literatūroje kitaip ne anksčiau pradėtas nagrinėti antisovietinis partizaninis pasipriešinimas. Šiame darbe nagrinėjami aspektai paliesti daugelyje apibendrinančio pobūdžio knygų⁴, neskiriant jiems pagrindinės vietos. Ne visuose, bet kai kuriuose, daugiausia publicistinio pobūdžio darbuose rašant apie karo laukimą pokariu neretai jaučiamas aiškus kaltinimas Vakarams, išvelgiant jų tariamus išdavikiškus veiksmus partizanų atžvilgiu. Tai, žiūrint objektyviai, nėra tikslu.

Yra publikuota straipsnių, tiesiogiai liečiančių nagrinėjamą temą. Tai Ingos Arlauskaitės-Zakšauskienės straipsnis, kuriame neigiamas lietuvių visuomenės sąmonėje dažnai gyvuojantis Vakarų pagalbos mitas. Mėginama atkurti, kaip partizanų sąmonėje konstruotas šis reiškiny⁵. Vertas dėmesio istorikės Reginos Laukaitytės straipsnis apie radijo transliacijas iš Vakarų į Lietuvą⁶. Autorė nelinkusi nuneigti žmonių pasakojimų apie jų girdėtas radijo laidas lietuvių kalba. Anot autorės, „šių liudijimų nederėtų ignoruoti“, todėl remiantis konkrečiais pavyzdžiais ši nuomonė ir pagrindžiama.

¹ ŽYMANČAS, Stasys. Karas, kurio niekas neskelbė. *Dirva*, 1965, rugpjūčio 13 d., p. 3; ŽYMANČAS, Stasys. Tik vienas kelias – laimėti ar žūti. *Dirva*, 1965, rugpjūčio 18 d., p. 3.

² JUCEVIČIUS, Feliksas. *Tauta tikrovės ir mito žaisme*. Putnam, 1970.

³ GIRNIUS, Kęstutis. *Partizanų kovos Lietuvoje*. Vilnius: „Mokslo“ leidykla, 1990.

⁴ GAŠKAITĖ Nijolė; KUODYTĖ Dalia; KAŠĖTA Algis; ULEVIČIUS Bonifacas. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996; KASPARAS, Kęstutis. *Lietuvos karas*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999; ir kt.

⁵ ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. Vakarų pagalbos Lietuvos partizanams mito analizė. *Genocidas ir rezistencija*, 2014, Nr. 1, l. 109–124.

⁶ LAUKAITYTĖ, Regina. Kad nenustotumėte vilties. Užsienio radijo stočių transliacijos į Lietuvą pokariu. *Kultūros barai*, 2019, Nr. 3, p. 68–75.

Darbe nagrinėjamus klausimus padeda atskleisti įvairios laikmečio rašytinių šaltinių publikacijos. Tai tyrinėtojų tematiniai sugrupuoti partizanų dokumentų⁷ ar spaudos⁸ rinkiniai. Taip pat įvairūs partizanų dienoraščiai ir užrašai⁹. Kalbant apie pastaruosius, svarbu pažymėti, kad tai skirtingų apygardų kovotojų rašytinis palikimas. Nebūtų tikslu remtis tik kokio nors vieno junginio partizano dienoraščiu, būtina matyti tos pačios šaltinių grupės bendrumus, kai kada ir skirtumus. Dienoraščiai yra vieni autentiškiausių praeities šaltinių, juose rašoma daug atviriau nei, tarkim, pagrindžio spaudoje, nors dienoraščio ar publikacijos autorius galėjo būti tas pats žmogus. Spauda buvo skirta daugiau propagandiniam darbui, bet, iš kitos pusės, ji atspindėjo dienų aktualijas. Laikmečiui pažinti svarbūs ir tiesiogiai partizaniniame judėjime nedalyvavusių asmenų dienoraščiai. Jų esama nemažai ir informacija juose yra nevienodo lygmens. Kai kurie perdėm asmeniški, o kituose daugiau aprašomi visuomeniniai reiškiniai. Ypač vertingi tie dienoraščiai, kurių autoriai dažnai bendravo su įvairių sluoksnių žmonėmis ir įrašuose perdavė ne tik savo, bet ir aplinkinių nuotaikas. Kaip pavyzdžiai galėtų būti dvasininkų dienoraščiai¹⁰. Karo laukimo nuotaikų momentai minimi daugelyje dienoraščių.

Lietuvos ypatingajame archyve saugomi ne tik sovietų saugumo paimti ir vėliau tyrinėtojų surasti partizanų dokumentai, kurie yra naudingi tyrimui. Šio archyvo fonduose yra ir NKVD (MVD) ir NKGB (MGB) dokumentai, kuriuose irgi aprašomos gyventojų nuotaikos. Savo laiku šios institucijos darbuotojai rinko žinias apie tai ir teikė ataskaitas aukštesniems pareigūnams. Dažnai žmonių nuomonės fiksuotos remiantis slaptųjų bendradarbių perduotais duomenimis. Kaip visada kylo duomenų patikimumo klausimas. Ar slaptasis bendradarbis neklautojo duomenų, norėdamas pakenkti konkrečiam asmeniui, ar jis tiesiog nefantazavo rodydamas savo veiklą, kiek tiksliai atsiminė ir t. t. Negalima vienareikšmiškai atsakyti. Bet visgi ataskaitose galima rasti užfiksuotus žmonių teiginius, kurie nesiskiria nuo kitų savalaikių šaltinių medžiagos. Taigi jie dažnai tik patvirtina ar pajvairina istorinį foną.

⁷ *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Dokumentų rinkinys. Sudarė Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996; *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.)*: dokumentų rinkinys. Sudarytoja Nijolė Maslauskienė. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2000; *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė 1945–1950 m.*: dokumentų rinkinys. Vyr. redaktorius Kęstutis Remeika. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2003; *Lietuvos partizanų Žemaičių apygarda 1945–1953 m.*: dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2010.

⁸ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

⁹ *Lionginas Baliukevičius. Partizano Dzūko dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011; Justinas Lelešius-Grafas, *Partizanų kapeliono dienoraštis*. Kaunas: Į laisvę fondas, 2006; Balys Vaičiėnas. *Partizano sąsiuviniai. Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*. Parengė Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius. Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013; *Partizano Balčio dienoraštis*. Parengė Václovas Slivinskas. Kaunas, 2018; ir kt.

¹⁰ JARAMINAS, Feliksas. *Sovietinio teroro sutemose*. Vilnius: Kardas, 1994; BIELIAUSKAS, Pranas. *Dienoraštis 1920–1957 m.* Vilnius: Homo liber, 2012; DOGELIS, Povilas. *Kas pergyventa: 1930–1949 m. dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017; ir kt.

Nors dabartiniu metu (žvelgiant iš šių dienų taško) matyti klaidingi pokario metų žmonių mąstymai ir spėjimai, netikslinga būtų visus juos vien tik kritikuoti ir vadinti naivuoliais ar fantazuotojais, jausti įsivaizduojamą privalumą jų atžvilgiu. Šiandieninis privalumas yra tik dėl to, kad dabar jau žinomi to meto politiniai įvykiai. O tos kartos žmonės gyveno laiku, kai viskas atrodė kitaip, nes įvykiai dar tik klostėsi. Tikslinga nagrinėti jų nuotaikas, o ne vien kritikuoti.

Specifinis šaltinis yra liudininkų prisiminimai, dažniausiai užrašyti praėjus daugiau nei pusei amžiaus nuo įvykių. Jie publikuoti ir tebepublikuojami įvairiuose leidiniuose. Vienas aktyviausių prisiminimų rinkėjų yra Romas Kaunietis, išleidęs per dešimt liudininkų prisiminimų knygų¹¹. Taip pat dešimtys partizaninio judėjimo dalyvių prisiminimų publikuota žurnale „Laisvės kovų archyvas“ ir kt. Apskritai prisiminimai vertintini kaip ypač subjektyvus šaltinis, kuris kai kada yra sunkiai patikrinamas, todėl išlieka svarbu, kada prisiminimai buvo užrašyti, kiek jų autoriui darė įtaką kiti informacijos šaltiniai, politinės pažiūros ir kt. Taigi kuo anksčiau užrašyti prisiminimai, tuo jie gali būti autentiškesni, juose pasitaiko žymiai mažiau bendrojo pobūdžio permąstymų ir natūralių užmiršimų. Jų nereikia kategoriškai atmesti, tik privalu tikrinti, išvelgti panašumus ar skirtumus su kitais šaltiniais. Dažnai prisiminimuose minimi „amerikonų“ pažadai ir pagalbos iš Vakarų laukimas. Tokie teiginiai dar bus nagrinėjami šiame darbe.

Apibendrintai galima teigti, kad tik visų šių šaltinių visuma leidžia atkurti ir analizuoti karo laukimo tendencijas Lietuvoje.

Karo laukimo patirtis 1940–1941 m.

Karo laukimas neatsirado iš niekur, neturint jokios gyvenimiškos patirties. Dažnai tik turint analogiškų situacijų patirčių manoma, kad jos vėl gali pasikartoti. Taigi 1945–1953 m. gyvenę ir mąstę apie karo galimybes gerai prisiminė, kaip klostėsi įvykiai 1940–1941 m., prieš prasidedant karo veiksams Lietuvoje. Žinoma, dar galima būtų ieškoti atminties sąsajų su 1918–1920 m., kuomet karas, parama iš užsienio, padėjo paskelbti ir išlaikyti nepriklausomybę. Visgi rastume daugiau situacinių panašumų tarp 1940–1941 m. ir 1945–1953 m. Apie karo atėjimą į Lietuvą mąstyta ir kalbėta 1939 m., kai realiai prasidėjo pasaulinis karas Europoje, bet tai suprasta kaip negandos ženklas. O 1940–1941 m. krizinėje situacijoje kai kurie Lietuvos gyventojai net pradėjo laukti karo kaip išsivadavimo. Žinoma, tai daugiausia pastebima tarp sovietų valdžia nusivylusių ir pasipiktinusių lietuvių. Suprantama, kitų tautų žmonės nelaukė karo kaip kažkokio išsivadavimo, nes jau būta pakankamai žinių apie nacių rasinę politiką okupuotuose kraštuose.

¹¹ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Vaga, 1996; *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. II dalis, 1 knyga. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Vilspa, 1998; *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. II dalis, 2 knyga. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Vilspa, 1998; ir kt.

Gandai apie sovietų valdžios laikinumą ir ateinančius vokiečius pradėjo sklisti jau 1940 m. rudenį. Sovietų saugumas tokius gandus ypač fiksuodavo artėjant ar vykstant kokiai nors sovietų valdžios priemonei. Artėjant 1941 m. rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą, atsirado neturinčių nieko bendra su realybe pasakojimų apie valstybių vadovų nutarimus. Pavyzdžiui, neva Berlyne SSRS užsienio reikalų liaudies komisaras V. Molotovas sutarė pakeisti Lietuvą į Lenkiją. Bet buvo realesnių spėjimų, kad neišvengiamas greitas vokiečių atėjimas, todėl balsuoti už komunistus ne tik nenaudinga, bet ir pavojinga¹². Fiksuotos žmonių kalbos apie pasikeitimus. Stašiūnų (?) k. (Jonavos vlsč.) gyventojas Jonas Nomeika (?) maždaug kalbėjo: „Mes žinome, kad greitai ateis vokiečiai ir bus galas šiai valdžiai. Smetona įves tvarką.“ Ukmergės apskr. buvęs valsčiaus valdybos sekretorius Kužilius (?), greičiausiai kažką girdėjęs apie Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) kūrimą Berlyne, maždaug pasakė: „Tvarkos niekur nėra. Raudonoji armija atėjo pas mus murzina ir apdriskus, o štai greitai ateis Hitleris, tada pas mus visur bus pavyzdinė tvarka ir švara.“¹³ Svėdasų veterinarijos gydytojas Antanas Vilis (?) maždaug sakė: „Vokietija dabar laukia momento pulti, taip ir mums suprantama, kad rusams ateina galas.“¹⁴ Pasirodydavo ir antisovietinių atsišaukimų. 1940 m. gruodžio 23 d. Linkuvos turguje išplatinti atsišaukimai, tarp kitko skelbiantys: „Komunistai, žydai ir pavergėjai rusai greitai bus išvyti iš Lietuvos, tik reikia suprasti. Visi balsuokite už Hitlerį ir Vokietiją.“¹⁵ Tuo metu neretai fiksuoti pasisakymai, atsišaukimai ir kt. su aiškiais antisemitiniais, susidoroti grasinančiais motyvais.

Kuo toliau, tuo labiau stiprėjo karo laukimo nuotaikos ir pasiekdavo net užsienyje gyvenusius lietuvius. Vokietijoje gyvenusi Julija Maceinienė 1941 m. sausio 30 d. dienoraštyje paminėjo sieną perėjusį Jokūbavo kleboną, kuris maždaug perdavė: „Žmonės laukia karo.“¹⁶ Labiausiai karo laukė į antisovietinę veiklą įsitraukę lietuviai, kiti daugiau stebėjo aplinką. Štai studentas, būsimas išeivijos poetas Alfonsas Nyka-Niliūnas, tik 1941 m. birželio 4 d. dienoraštyje bene pirmą kartą paminėjo: „Dabar patyliukais kalbama, kad greitai prasidėsias karas su Vokietija.“¹⁷

¹² 1940 12 11 LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus specialus pranešimas apie pasiruošimo rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą Lietuvoje eigą. *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), K-51, ap. 1, b. 1, l. 109.

¹³ Ten pat, l. 113, 118.

¹⁴ 1940 12 LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus ir LSSR NKVD 2-ojo skyriaus viršininko D. Todeso specialus pranešimas apie pasiruošimo rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą Lietuvoje eigą. *LYA*, K-51, ap. 1, b. 1, l. 182.

¹⁵ 1940 12 31 LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus ir LSSR NKVD 2-ojo skyriaus viršininko D. Todeso specialus pranešimas apie pasiruošimo rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą Lietuvoje eigą. *LYA*, K-51, ap. 1, b. 1, l. 212–213.

¹⁶ „*Nuo ko mes bėgome...?*“ *Julijos Tverskaitės-Maceinienės, Antaninos Tverskaitės, Antano Maceinos dienoraščiai (1940–1946)*. Sudarė Tatjana Maceinienė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2019, p. 74.

¹⁷ NYKA-NILIŪNAS, Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 50.

Kitų tautybių žmonės buvo kitokios nuomonės. Štai lenkai tikėjosi savos valstybės atkūrimo. Antai Vilniuje lėptpjūvės tarnautojas Boleslav Karčevskij maždaug išsireiškė: „Vis tiek čia bolševikams nebūt. Ateis toks laikas, kada lenkų tauta sukils prieš bolševikus ir sumuš jų Tarybas. Čia jie prasilaikys ne ilgiau kaip 1941–42 m.“¹⁸ Taigi čia galima aiškiai pamatyti takoskyras tarp tos pačios šalies gyventojų, jie įsivaizdavo kitas ateities vizijas, bet tai nereiškia, kad nelaukė karo.

Kaip iš šalies neatrodytų paradoksalu, nemaža lietuvių dalis laukė vokiečių. Anot aplinką stebėjusio Zenono Blyno: „Bijojo 1940 VI vokiečių ir ne taip bijojo rusų (...). 1941 VI laukė vokiečių ir bijojo rusų.“¹⁹ Ypač laukė tie, kurie buvo susiję su LAF veikla. 1941 m. kovo mėn. organizacijos atsišaukimas skelbė: „Kaip jau minėjom, Lietuvos išsilaisvinimo valanda čia pat. Prasidėjus žygiui iš Vakarų, jūs ta pačia minute apie tai būsite painformuoti per radijas ar kitu koku būdu.“²⁰ Taip teigdami apie artėjantį karą autoriai nemelavo. Bet tikėtis Vokietijos pagalbos sprendžiant Lietuvos valstybingumo klausimus buvo nonsensas. Anot kunigo Felikso Jucevičiaus: „Žmonės mėgsta sapnus ir mitus labiau už kasdienišką tikrovę.“²¹ „Kai tauta atsiranda pavojuje, ji taip pat viliasi stebuklingu išsigelbėjimu bei griebiasi šiaudo, kurio vardas yra mitas.“²² Pasak to paties autoriaus, tas mitas šiaudas buvo viltys apie vokiečių „išlaisvinimą“, užmirštant kryžiuočius ir kalavijuočius, ne tik „Drag nach Osten“, bet ir Neumanną su Saasu.²³ Tai galima vadinti politine trumparegyste, naivumu ir kt.

Gana tiksliai apie ateinantį karą tuometinėje Lietuvoje galėjo žinoti sovietų saugumas, į kur nuolat iš agentūros, tardomųjų plaukė informacija apie tai. Ypač didelis davinių srautas buvo 1941 m. pavasarį. Tuo laiku Panevėžyje NKGB likvidavo „kontrevoliucinę“ sukilėlių organizaciją Lietuvos gelbėjimo komitetą, kuris „sistemiškai platino provokacinius gandus apie greitą Tarybų valdžios žlugimą“.²⁴ Mažeikių apskrityje NKGB išaiškino panašią organizaciją, kurios tikslas – ginkluotu būdu nuversti sovietų valdžią. Sukilimas numatytas kilus kariniams veiksams tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos²⁵. Taip pat NKGB stebėdavo pasienio zoną, kur judėjo Vokietijos karinės pajėgos, kaip tvirtino sieną, kokie garsai sklido iš ten²⁶. Gaunant įvairias žinias apibendrinta, kad sovietų Lietuvoje

¹⁸ 1940 12 17 LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus ir LSSR NKVD 2-ojo skyriaus viršininko D. Todeso specialus pranešimas apie pasirošimo rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą Lietuvoje eiga. *LYA*, K-51, ap. 1, b. 1, l. 144.

¹⁹ BLYNAS, Zenonas. *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 136.

²⁰ LAF 1941 m. kovo 19 d. atsišaukimas į krašto gyventojus. *Laisvės kovų archyvas* (toliau – *LKA*), t. 11, Kaunas, 1994, p. 184.

²¹ JUCEVIČIUS, Feliksas. *Tauta tikrovės ir mito žaisme.* Putnam, 1970, p. 49.

²² Ten pat, p. 98.

²³ Ten pat, p. 99.

²⁴ 1941 03 11 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro vyr. mjr. P. Gladkov ir kt. specialus pranešimas. *LYA*, K-41, ap. 1, b. 4, l. 109.

²⁵ 1941 04 25 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro vyr. mjr. P. Gladkov specialus pranešimas pagal agentūrinę bylą „Сбород битых“. *Ten pat*, K-41, ap. 1, b. 5, l. 37.

²⁶ 1941 04 24 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro vyr. mjr. P. Gladkov pranešimas į Nr. 1483 3/IV 1941 SSRS NKGB 1-osios valdybos viršininkui vyr mjr. P. Fitin. *Ten pat*, K-41, ap. 1, b. 5, l. 45–18.

skleidžiamas gandas apie organizuojamą sukilimą, kurį palaikys vokiečiai. Sukilimas prasidės pasienio su Vokietija rajonuose, ten bus pristatyti ginklai ir permestas lietuvių būrys iš Vokietijos.²⁷ Sudėtinga būtų patikėti, kad čekistai buvo tokie naivūs ir nematė faktų apie artėjančią karą, kam jie ruošėsi ar nesiruošė, tai dar paslaptis trūkstant archyvinės medžiagos.

Gal laikytasi bendro visasąjunginio nurodymo nepasiduoti provokacijoms, nes to meto oficialioji spauda išlaikė sąlyginę ramybę, skelbiant, kad vyksta antrasis „imperialistinis“ karas. „Išmintingos stalininės Tarybų vyriausybės užsienių politikos dėka mes nekariaujame, tarybinė liaudis naudojasi taikos gėrybėmis“, – rašyta viešai skelbtame SSRS gynybos komisaro įsakyme.²⁸ Bet kartu nuteikiami skaitytojai, jei kas įvyktų, tai viskam pasiruošta. Dar viena citata iš laikraščio: „Dabartinė tarptautinė padėtis, antrojo imperialistinio karo patyrimas (...) pravedamas visose dalyse ir daliniuose didelis darbas paruošti kariuomenę tik tam, kas reikalinga karui, ir viską daryti tik taip, kaip daroma kare.“²⁹ Dar labiau nuraminti turėjo jau cituoto įsakymo teiginys, kad Raudonoji armija „pasiruošusi duoti triuškinamą atkirtį kiekvienam imperialistų pasikėsinimui į mūsų socialistinės valstybės interesus“. Taigi skaitant viešąją spaudą Lietuvoje, nieko negalima buvo per daug numatyti. Betgi kitas klausimas, kiek žmonių tikėjo sovietiniuose laikraščiuose skelbiama informacija, ją galėjo interpretuoti net atvirkiščiai.

Sovietinėje istoriografijoje suformuluota nuomonė, kad „karinė isterija buvo svarbi priemonė buržuazinio nacionalistinio pagrindžio kovingumui palaikyti. Nacionalistinė propaganda įtikino dalį gyventojų, kad įvykiai klostysis taip, kaip 1941 metais“³⁰. Tai taikyta pokario situacijai apibūdinti. Bet nuorodų į 1941 m. įvykius galima aptikti ir partizanų raštuose. Štai 1947 m. Dainavos apygardos Šarūno rinktinės laikraštis „Laisvės rytas“ rašė: „Todėl Vakarų valstybės pradėjo atvirai rengtis vieningai kovai prieš bolševikus (...) Tad tik kantrybės ir tvirtos valios, ir vieną gražią dieną, kaip kad 1941 metų birželį, vėl pamatysime bėgančius į savo sukurtą rojų bolševikinius demokratius.“³¹

Asmeninė, kaip ir tautos, patirtis gyvenime yra labai svarbus dalykas. Ja remiantis daromos ateities prognozės. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, ne vienam galėjo atrodyti, kad jei pranašautas karas įvyko 1941 m., tai kodėl jis neturi įvykti ir po 1945 m., nes faktais perpintų gandų visuomenėje sklandė ne ką mažiau.

²⁷ 1941 03 28 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro vyr. mjr. P. Gladkov specialus pranešimas. *Ten pat*, K-51, ap. 1, b. 4, l. 175.

²⁸ TSR Sąjungos gynybos liaudies komisaro įsakymas Nr. 191. *Tiesa*, 1941 gegužės 4, p. 1.

²⁹ Vyr. politvadovas G. Gilmanov. Būti nuolatinėj mobilizacinėje parengtyje. *Tiesa*, 1941 gegužės 1, p. 3.

³⁰ LAURINAITIS, Stasys; RAKŪNAS, Algirdas. *Kovoje už socialistinę Lietuvą*. Vilnius, 1983, p. 74.

³¹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 177.

Kito karo laukimas 1941–1944 m.

Kaip žinoma, naciai, okupavę Lietuvą, net nesileido į jokias kalbas dėl valstybingumo. Todėl atsiranda nusivylimas ir naujų išeičių ieškojimas, išskiriant tuos asmenis, kurie ir toliau laikėsi aiškios provokiškos orientacijos ir iki galo tikėjo nacistinės Vokietijos nenugalimumu. Vėl sklido gandai, spėliojimai, rėmimasis nepatikrintais faktais ir kt. Tai tik paliudijo krizinę padėtį. Vis labiau besiformuojantis tautinis (nekalbant apie prosovietinį) antinacinis pagrindis pradėjo sieti išsivadavimą su Vakarų sąjungininkų (Didžiosios Britanijos, JAV) pagalba, užmirštant ir naiviai nežinant, kad tuo metu šios valstybės strategiškai bendradarbiavo su SSRS ir Lietuvos ateities klausimas jiems visai nerūpėjo. Vėl galima prisiminti kunigo F. Jucevičiaus mintį, kad pradėta tikėti trečiuoju pasauliniu karu ir „vieną mitą pakeitė kitu“. Taip pat autorius konstatavo: „Joks kitas mitas nekainavo mūsų tautai taip brangiai, kaip mitas apie sovietų okupacijos laikinumą.“³²

Apie lietuvių viltingus žvilgsnius į Vakarus netruko sužinoti ir Lietuvoje šeiminkavę vokiečiai. Tas pats Z. Blynas 1941 m. liepos 27 d. rašė, kad ūkio dalių vokiečiai kalbėjo žiną, ko nori lietuviai, pastarieji nori, kad vokiečiai sumuštų rusus, o vokiečius sumuštų anglai³³. Nors pats dienoraščio autorius 1943 m. vadino plepalu, „esą anglai eis kartu su vokiečiais mušti sovietus“³⁴.

Lietuvoje greitai pasklido žinia apie 1941 m. rugpjūčio 14 d. pasirašytą Atlanto chartiją. Ką ji žadėjo realybėje – vienas klausimas, o ką joje matė lietuvių pogrindininkai – kitas. Su šiuo dokumentu pradėtos sieti ateities vizijos, tarsi tai buvo Vakarų įsipareigojimas Lietuvai ir kitoms panašioms šalims. „Tai yra neteisinga ir priešinga ne tik Atlanto chartai, bet ir anglosaksų politikai. Anglai linkę kiek su sovietais pabizniauti, tačiau Vašingtonas laikosi kietai“, – 1943 m. rašė pagrindinis laikraštis apie Sovietų Sąjungos pretenzijas į Pabaltijį ir kitas Rytų Europos valstybes³⁵. Pasitikėjimą šiuo dokumentu stiprino istorinė patirtis, nes JAV skelbė ir vykdė tautų apsisprendimo šūkius po Pirmojo pasaulinio karo, taip pat viltasi, kad padės Amerikos lietuviai. Anot antinacinio laikraščio, „paskelbdami Atlanto chartą, palankią ir mažosioms valstybėms, labiau nei vokiečiai mokėjo sužadinti kenčiančių tautų viltis“³⁶.

Kartais skaitant pagrindžio spaudą gali susidaryti įspūdis, kad Vakarų pasauliui labiausiai rūpėjo Rytų Europos ateitis, o Lietuvos klausimas tapo vienas aktualiausių. Kaip kitaip galima suprasti tokias citatas spaudoje: „Yra ženklų, kai anglosaksai prieš bolševikų galimą antplūdį bandys organizuoti politinį pylimą (...) Pylimo vidurį sudarytų Pabaltijys, Lenkija, Vengrija ir Rumunija“³⁷ arba: „Net anglų ir amerikiečių laikraščiai

³² JUCEVIČIUS, Feliksas. *Tauta tikrovės ir mito žaisme*. Putnam, 1970, p. 105.

³³ BLYNAS, Zenonas. *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 153.

³⁴ Ten pat, p. 470.

³⁵ Vokiečių galimūmai. Į laisvę, 1943 gegužės 5, Nr. 8, p. 2.

³⁶ Paaiškinimai jiems. Į laisvę, 1943 gruodžio 18, Nr. 23, p. 1.

³⁷ Ruošimasis nepriklausomybei. Į laisvę, 1943 kovo 15, Nr. 4, p. 1.

ir radijas su aiškia simpatija lietuviams pranešinėja apie įvykius Lietuvoje ir nuolat savo politikams primena, jog būtų pažeisti Atlanto chartos principai ir žmonija atsistotų trečio pasaulinio karo akivaizdoje, jeigu anglosaksai leistų sovietams dar kartą užimti Pabaltijį ir kitas Europos sritis.³⁸ Taigi formavosi nuomonė, kad Anglija ir Amerika neužmiršo Lietuvos problemos ir ateis į pagalbą, jei reikės, įsikiš kariniu būdu. Dažnai apie tai išsireiškta atsargiau nei pokariu.

Atlanto chartija labai dažnai minėta lietuvių partizanų dokumentuose (net 1949 m. LLKS deklaracijoje) kaip savotiškas laisvės garantas. Vienas žymiausių partizanų Juozas Lukša rašė: „Šventai tikėjom, kad laisvė ir žmogaus bei tautų teisės yra nedalomos, kaip tai buvo deklaruota Atlanto Chartoje ar vėliau tas pat pakartota daug kartų įvairių iškilmingų konferencijų metu.“³⁹

Lietuvos laisvės armija (LLA), labiausiai prie ginkluotos kovos organizavimo prisidėjusi organizacija, programoje nurodė, kad „nė trupučio nepasitiki jokia kaimynine šalimi“.⁴⁰ Tai skelbta jau sugrįžus sovietų valdžiai. Tuo pačiu metu dalis LLA vadovų suprato: „Mūsų kovoje kokios nors didesnės pagalbos iš Vakarų kol kas netenka laukti.“⁴¹ O atskiri LLA padaliniai atviriau deklaravo: „Mes kovojame šalia Amerikos, Anglijos ir kitų valstybių ir kovosime tol, kol bus sužlugdytas bolševizmas galutinai. Mes tikime, kad Amerikos demokratinė politika nepavergs tautų, bet duos laisvę, laisvę pilna žodžio prasme.“⁴² Pasitikėjimas Vakarais, sutvirtėjęs karo metais, persidavė įvairiems visuomenės sluoksniams. Toks pasitikėjimas net buvo viena iš antisovietinio pasipriešinimo kilimo priežasčių.

Laukto karo atspindžiai rezistentų prisiminimuose

Įvade jau minėta, kokia yra prisiminimų, rašytų ar užrašytų praėjus dešimtmečiams nuo įvykių, problematika, bet vis dėlto šiame darbe atkreiptinas dėmesys į dažniausiai pasitaikančias atminties išraiškos tendencijas. Karo laukimo nuotaikos dažnai atsispindi antisovietinės rezistencijos dalyvių prisiminimuose, nepriklausomai kokiame Lietuvos krašte jie gyveno. Aiškiai užsimenant ar net paryškinant Vakarų (t. y. Amerikos, užsienio lietuvių ar kažko konkrečiau) raginimus laikytis ir pažadus iki nurodytos datos ateiti į pagalbą, o po to vėlesnius nusivylimus, kuriuos sukėlė Vakarų „išdavystės“ jausmas. Dažniausiai žinių apie ateisiančią pagalbą šaltiniu nurodomos užsienio radijo stotys, apibendrintai jas pavadinant „Amerikos balsu“. Ne vienas partizaninio judėjimo dalyvis

³⁸ Kelias į nepriklausomybę. Į laisvę, 1943 rugpjūčio 14, Nr. 16, Ekstra laida, p. 1.

³⁹ DAUMANTAS, Juozas. *Partizanai*. Vilnius: Vaga, 1990, p. 43.

⁴⁰ Laisvės Karžygy, 1944.XII.5, Nr. 3. *LKA*, t. 15, Kaunas, 1995, p. 35.

⁴¹ Vyriausiojo LLA Vanagų Vado operatyvinis įsakymas Nr. 4 organizacijos narių žiniai 1944.XII.10. *LKA*, t. 14, Kaunas, 1995, p. 20.

⁴² LLA Alytaus apylinkės vado 1945 05 02 atsišaukimas į Alytaus apylinkės LLA partizanus dėl tolesnių veiksmų karui pasibaigus. *LKA*, t. 15, Kaunas, 1995, p. 23.

liudijo girdėjęs pažadus radijo bangomis. Štai LLA Žemaičių legiono kovotojas Algirdas Šertvytis: „Frontas nesulaikomai ir vis spartesniais tempais ritosi Vokietijos sienų link. Nors Vakarų elgseną mes laikėme beprotybe, tačiau palaipsniui tai virto realybe. O eterio bangomis, kaip ir anksčiau, sroveno vis tos pačios dezinformacinės viltys bei pažadai, kurių prasmė, kaip daugelis prisimena, buvo maždaug tokia: „Jūsų išvadavimo valanda artėja. Išsilaikykit kaip nors šią žiemą...“⁴³ Rastume dešimtis panašių pavyzdžių tikrų liudininkų prisiminimuose. Nors kai kada pripažįstama, kad apie tai asmeniškai prisiminimų autorius negirdėjo. Pavyzdžiui, Tauro apygardos kūrėjas kunigas Antanas Ylius prisiminė: „Šiai mūsų išsilaisvinimo vilčiai užtenkamai medžiagos davė užsienis. Čerčilis, Trumenas, gen. Plechavičius, pulk. Grinius, kun. M. Krupavičius, vysk. Bučys ir kiti kartodavo ir primindavo, kad greitai laiku turi kilti karas. Nuolat girdėdavome pažadus, kad tuojau ateis ir išvaduos mus (...) nuo 1 ligi 15, nuo 15 ligi 30. Aš, tiesa, tų kalbų negirdėjau. (...) Tokias žinias atnešdavo miško broliai. Tai būdavo atspausdinama jų leidžiamuose laikraščiuose, kuriuos gaudyte gaudydavome.“⁴⁴ Skaitydami prisiminimus galime matyti patikimos informacijos trūkumą tuo laiku, kurį užpildydavo iš visur plaukiančios kalbos. Vyčio apygardos partizanas Vincas Grinkus-Kariūnas: „Dėl spausdinto žodžio reikalai nekokie, retkarčiais atklęsta nuo štabo pusės koks laikraštėlis, bet jame propagandos daug, vyrai raukosi, girdi – užtenka apgaudinėti, prisiklausėme. Tikrai kartais skaudu, klausai iš Vakarų, ten mūsų geriausi patrijotai, tik ir girdisi – laikykitės vyrai! Tuoj mes išvaduosime. Ateina žadėtos Kalėdos ir Velykos, o išvaduotojų nei kvapo, vėl skelbiamos datos.“⁴⁵ Taigi prisiminimuose neretai užfiksuotos ir apytikslės lemiamų įvykių pradžios datos. Žvelgiant retrospektyviai ir žinant, kad Vakarų paramos nesulaukta, prisiminimuose užfiksuojami ir nusivylimo momentai. Antai Tauro apygardos partizanų ryšininkė Petronėlė Pušinskaitė-Vėlyvienė: „Partizanai laukė pagalbos iš Vakarų. Pažadų per radiją daug girdėjome, bet laikas bėgo, pažadai liko pažadais.“⁴⁶ Liudininkai perduodavo ne tiek savo, bet ir kitų nuotaikas. Partizanų rėmėjas Stasys Rūkas (jo tėvų ūkyje buvo įrengtas bunkeris, kuriame slėpėsi Vakarų Lietuvos srities vadas Antanas Bakšys-Germantas ir kt.): „Dažnai įlįsdavau pasiklausyti radijo „Filips“ programos, daugiausia „Amerikos balso“. Išgirdavau daug absurdiškų teiginių dėl greito Lietuvos išlaisvinimo. Partizanai į šiuos amerikų pranešimus gana abejingai žiūrėjo ir nekrepė į juos dėmesio.“⁴⁷ Tikėjime sulaukti Vakarų pagalbos įžvelgtas ir šioks toks nusiramimas. Kęstučio apygardos partizanas Antanas Kisielius-Mikutis: „Deja, žinios nebuvo džiuginančios, tarptautinė padėtis nieko gero bent artimiausiu metu nežadėjo, tačiau mes patys guodėm save įvairiomis iliuzijomis, puoselėjome viltį greit sulaukti

⁴³ ŠERTVYTIS, Algirdas. Laisvės keliu. *LKA*, t. 18, Kaunas, 1996, p. 257–258.

⁴⁴ YLIUS, Antanas. Tauro apygarda. Prisiminimų fragmentai. *LKA*, t. 1, Kaunas, 1991, l. 57.

⁴⁵ ŠIMĖNAS, Antanas. *Kovoje dėl laisvės. Panevėžio-Algimanto-Vyčio apygardų partizanai*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1998, p. 155.

⁴⁶ PUŠINSKAITĖ-VELYVIENĖ, Petronėlė. Žalieji namai. *LKA*, t. 2, Kaunas, 1991, p. 68.

⁴⁷ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Sudarytoja Aurelija Malinauskaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1999, p. 268–269.

laisvės. Tuo beveik tikėjome. Jei ne tas pačių savęs apgaudinėjimas, ne tos tuščios viltys, gal ne vienas iš mūsų būtų išsikraustęs iš proto arba slapta pabėgęs iš būrio, arba visus vargus užbaigęs savižudybe.⁴⁸ Arba Vyčio apygardos vado žmona Janina Valentinavičiūtė-Karbočienė: „Niekas nebetikėjo Amerikos pažadais, nors per radiją ji vis dar žadėjo ir žadėjo išvaduoti. Kartais pagalvodavau, kad gal ir gerai, kad tokie gandai sklinda, vis tiek mums kito kelio nebuvo, nors tai šiek tiek nervus ramino.“⁴⁹ Štai kiek prisiminimuose galima aptikti įvairių karo laukimo aspektų.

Bet kai kada prisiminimuose nurodoma, kad ne vien tik Amerikos pažadai atvedė į kovotojų eiles. Vyčio apygardos partizanė Zofija Žilienė-Klajūnė: „Mes visi tikėjom, kad amerikoniai įsakys rusams atsitraukti prie savo sienų. Dėl to jie ir kalčiausi, kad apvyklė milijonų pasmerktųjų lūkesčius. Miške turėjom radijo aparatą, visada klausydavomės žinių (...) Sakydavo: „Broliai lietuviai! Kovokite! Nepasiduokit!“ Datas nustatinėjo – tai tada, tai tada... Bet viskas baigėsi tik kalbom. Žinoma, ar jie būtų kalbėję, ar nekalbėję, tie broliai kaip kovojo, taip ir būtų kovoję, nes ne dėl to kovojo, kad lauktų ko nors ateinant, o norėjo įrodyti, kad lietuviai sugeba ir ginklu išsikovot laisvę.“⁵⁰ Kiti dar griežčiau pasisakė, kaip Vytauto apygardos partizanas Izidorius Streikus-Girėnas: „O mes į mišką ėjom įsitikinę, kad privalom ginklu apgint savo Tėvynę. Netgi tokių minčių neturėjom, kad ateis amerikoniai ir mus išvaduos.“⁵¹ Panašiai teigė Algimanto apygardos partizanų ryšininkas Algis Stančikas: „Daug kas sako: jeigu ne amerikoniai, mažai kas būtų ėję į mišką. Jokio amerikono čia nebuvo ir joks amerikonas neagitavo mūsų jaunimo, kad eitų miškan. Savaiame viskas taip išėjo.“⁵² Taigi kai kuriuose prisiminimuose Vakarų „pažadai“ laikomi svarbiais, bet ne viską lėmusiais kovoje.

Kitas klausimas, ar Vakarai kažką žadėjo. Apie tai dar užsiminsime. Bet pateiktos citatos rodo, kaip žmonės mąstė ir net greičiausiai buvo tvirtai įsitikinę praėjus dešimtmečiams. Daugelis iš pateiktų prisiminimų fragmentų užfiksuoti paskutinio XX a. dešimtmečio pradžioje, tuomet, kai literatūros apie partizanus, kuri galėjo daryti įtaką liudininkams, buvo žymiai mažiau nei dabar. Taigi šie prisiminimai vadintini autentiškesniais, jei lyginsime su vėliau užrašytaisiais. Žinoma, pasakotojams galėjo daryti vienokią ar kitokią įtaką gyvenimiška patirtis, vėlesniu metu gauta informacija ir pan. Didžiausias susikirtimas su istorine realybe – tai jų prisiminimuose vyraująs įsitikinimas apie Vakarų duotus pažadus. Bet vis dėlto ar liudininkai visuomet klysta neva perduodami tik savo subjektyvią ir netikslią nuomonę. Verta paieškoti sąsajų su archyvine medžiaga, gal tuomet pamatytume, kad kai kurie vertinimai nėra vien liudininkų vėlesni išsigalvojimai, o iš praeities paimti įspūdžiai, kurie ir praeityje nevisiškai atspindėjo realybę, kaip, pavyzdžiui, spėliojimai apie greitai prasidėsiantį pasaulinį karą. Netikslinga būtų

⁴⁸ *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*. V dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Valstybės žinios, 2006, p. 406.

⁴⁹ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. II dalis, 1 knyga. Sud. R. Kaunietis. Vilnius, 2000, p. 96–97.

⁵⁰ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Vaga, 1996, p. 78.

⁵¹ Ten pat, p. 615.

⁵² Ten pat, p. 454.

konstruoti pasakojimą ir atlikti analizę remiantis vien tik prisiminimais, todėl toliau remsimės daugiausia tik laikmečio šaltiniais, patvirtinančiais ir / ar paneigiančiais cituotus atskirus faktus.

Prisiminimuose retai, bet galima dar aptikti tokių ar panašų teiginį: „Vakarų radijo bangomis skleidžiama propaganda, kad būsite laisvi nuo pirmos ar penkioliktos dienos, taip pat Lietuvai nepadėjo. Atvirksčiai – tuo labiau pasinaudojo čekistai, dar daugiau pridėdami nuo savęs, kad tik greičiau išprovokuotų jiems priešišką ar pavojingą asmenį.“ Taip mąstė Tauro apygardos partizanas Povilas Pečiulaitis-Lakštingala.⁵³

Taigi dar vienas teiginys, vėliau kitų pakartotas, atseit patys čekistai (ar sovietų propaganda) transliavo provokacines programas. Žinoma, taip teigiant ar rašant nepateikiami jokie archyvine medžiaga paremti įrodymai, tik apsiribojama asmeniniais pamąstymais. Žinoma, čia kiltų klausimų apie visišką sovietų valdžios iracionalią politiką ir kaip tai kirtosi su visais SSRS vadovybės planais, direktyvomis kuo greičiau nuslopinti bet kokią pasipriešinimą. Tuomet būtų verta svarstyti, ką sovietų saugumui būtų buvę lengviau ir greičiau suimti ar likviduoti – legaliai gyvenantį ar besislapstantį ir besipriešinantį. Nesant jokios archyvinės medžiagos apie tariamas transliacijas, tai tik bus mažai pagrįsta nuomonė. Gimsta dar nauji mitai.

Negalima sutikti su teiginiais, kad žadėta Vakarų pagalba buvo tik sovietų propagandos sukurtas mitas, įsitvirtinęs žmonių sąmonėje. Neva nieko panašaus nebūta. Niekas jokių prasidėsiančiu karu ir ateisiančia pagalba iš Vakarų netikėjo ir net tokių svarstymų nebūta. Čia esama dviejų susijusių ir nesusijusių klausimų. Ar Vakarai kažką žadėjo? Ir ar vietiniai gyventojai tikėjo pažadais bei laukė karo? Du klausimai ir du atsakymai. Galima nieko konkretaus nežadėti, bet taip pat galima tikėti nesamais pažadais. Pradėkime nuo pirmo klausimo nagrinėjimo.

Lietuvių išėivijos „pažadų“ atspindžiai

Kaip minėta, vėlesniuose rezistencijos dalyvių prisiminimuose esama nemažai nusivylimo neišsipildžiusiais tariamais amerikonių ir užsienio lietuvių pažadais. Bet kaip matysime vėliau, tų pačių jausmų esama ir ankstesniuose pokario dokumentuose. Nėra prasmės ieškoti įrodymų, kad Vakarų valstybių oficialūs asmenys kažką konkretaus žadėjo lietuviams dėl juos išvaduosiančio karo. Niekas tokių įrodymų nesurado ir nepaskelbė istorinėje literatūroje. Plačiau nenagrinėsime šiuos įsitikinimus paneigiančių faktų. Tik galima pasakyti, kad vykstant karui Vakarų sąjungininkai negalėjo skelbti perdėm neigiamų žinių apie SSRS, antisovietiniai tonai sustiprėjo tik Šaltojo karo metais. Ir tai dar nereiškia, kad Vakarų valstybių išlaikomos radijo stotys galėjo transliuoti konkrečius

⁵³ PEČIULAITIS, Povilas. Šitą paimkite gyvą. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1993, p. 4.

pažadus. Štai pagal instrukciją, Laisvosios Europos radijas draudė transliacijas, kurios galėtų privesti prie sukilimo ar kitokio ginkluoto pasipriešinimo⁵⁴.

Paminėsime tik kai kuriuos duomenis iš Vakarų, kurie vienaip ar kitaip galėjo pasiekti ginkluotosios rezistencijos dalyvius. Lietuvių partizanai turėjo tik epizodinius tiesioginius kontaktus su asmenimis iš Vakarų ir pastarieji nežadėjo greito karo, nepropagavo bei nekurstė aktyvaus ginkluoto pasipriešinimo. Štai 1945 m. ir 1946 m. į Lietuvą atvykęs rezistencijos dalyvis Jonas Deksnys-Alfonsas Hektoras nedalijo labai jau konkrečių pažadų ir palaikė pasyvaus pasipriešinimo idėją (kitas klausimas, dėl ko šią idėją propagavo sovietų saugumas ir bandė naudotis Alfonsu Hektoru jam pačiam to nesuprantant). Pagal MGB surinktus duomenis, jis neneigė galimo karo galimybes. 1946 m. birželio mėn. per susitikimą su Tauro apygardos partizanais jis pareiškė, kad karas tarp SSRS ir anglosaksų turi kilti po pusantrų-dvejų metų, nes Vakarams reikia pasiruošti karui. Jo nuomone, ginkluotos kovos tęsti neverta, nes padėtis ir laikas netinkami, reikia taupyti jėgas ir ruoštis kovai ateityje, t. y. kai prasidės karas⁵⁵. J. Deksnys neatstovavo jokiai užsienio vyriausybei ir galėjo išdėstyti savo asmeninę nuomonę, nors tuo metu Lietuvoje jis buvo geriausiai žinantis padėtį Vakaruose. Bet pokalbių nuotrupos leido kai kuriems Tauro apygardos partizanams susidaryti tokią nuomonę: „Sulig tų atstovų pasakojimų, karas tarp rusų ir anglosaksų neišvengiamas, nebent rusai visais frontais nusileistų.“⁵⁶ Didžiosios Kovos apygardos partizanai Benediktas Trakimas-Genelis ir Vaclovas Krilavičius-Vytenis, kartą susitikę su J. Deksniumi, kitaip prisiminė: „O kai paklausiau, kada gi bus karas, Hektoras pakėlė penkis pirštus, du užlenkė ir pasakė: „Kad Amerika pasiruošusi pradėti karą su TSRS – du taškai, kad nepasiruošus – trys taškai. Karo nelaukit – nei po metų, nei po penkerių, nei po dešimties, o gal ir po dvidešimt penkerių.“⁵⁷ Taigi kai kuriais atvejais Alfonso Hektoro kalbose buvo galima įžvelgti kai kuriuos prieštaravimus karo klausimu. 1950 m. į Lietuvą iš užsienio grįžęs J. Lukša-Skirmantas irgi nedalijo pažadų apie greitą karą ir išsilaisvinimą. Nors jo ir bendražygių parsivežtas VLIK atsišaukimo „Laisvė ateina iš Vakarų“ pavadinimas galėjo klaidinti, jei neišigilinama į tekstą.

Apibendrinant galima teigti, kad į pokario Lietuvą patekę išseivijos veikėjų laišakai, kalbos tiesiogiai kaip ir nekvieta į bekomprominę, žūtbutinę, net savizudišką kovą. Partizanų dokumentuose užfiksuotos užsienio lietuvių kalbų citatos ir pačių kovotojų vertinimai. Antai Kęstučio apygardos vadas Antanas Bakšys-Germantas 1951 m. laiške vyriausiajam vadui J. Žemaičiui-Vytautui rašė: „Krupavičiaus „Informacija kraštui“ nėra

⁵⁴ ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. Vakarų pagalbos Lietuvos partizanams mito analizė. *Genocidas ir rezistencija*, 2014, Nr. 1, p. 113.

⁵⁵ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais*. Sudarė Nijolė Gaškaitė, Algis Kašėta, Juozas Starkauskas. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1996, p. 526–527; MOCKŪNAS, Liūtas. *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 162.

⁵⁶ Justinas Lelešius-Grafas, *Partizanų kapeliono dienoraštis*. Kaunas: Į laisvę fondas, 2006, p. 66.

⁵⁷ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Vaga, 1996, p. 828.

per daug optimistiška.“ Todėl Germantas siūlė ruošti partizanauti dar kelerius metus⁵⁸. Šeštojo dešimtmečio pradžioje partizanų spaudoje padaugėjo užsienio lietuvių citatų, nes padažnėjo radijo transliacijos lietuvių kalba. Štai paskutiniame Kęstučio apygardos laikraštyje 1953 m. cituota eilė lietuvių emigracijos veikėjų. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) pirmininkas Mykolas Krupavičius: „Antra – svarbu išsaugoti lietuvių tautos fizines ir dvasines jėgas (...) Mes šventai jums, broliai ir sesės, pažadame neapleisti kovos lauko iki galutinio laimėjimo pergalės.“ Lietuvos diplomatijos šefas Stasys Lozoraitis: „Krašte galioje tebėra dėsnis: saugoti lietuvių fizines ir dvasines jėgas nuo sunaikinimo.“ VLIK veikėjas Vaclovas Sidzikauskas: „Šie metai priartina tą valandą, kai laimingai ir laisvai vėl švęsime Vasario 16 ir išdidžiai suplevėsuos Gedimino kalne trispalvė vėliava.“ Diplomatas Stasys Bačkis: „Kiek laiko tęsis bandymai, niekas negali pasakyti. Reikia laikytis ir išverti iki tos dienos, kada visas pasaulis bus laisvas.“⁵⁹ Čia galėjo būti spausdinami tikslūs pasisakymai, bet šiuo ir kitais panašiais atvejais galėjo būti pasirinkta labai tendencinga interpretacija, patvirtinanti rezistentų išankstinius įsitikinimus, kad reikia laikytis ir laukti greitų permainų, kurios reišktė ne ką kita, o Rytų ir Vakarų karą. Istorikė R. Laukaitytė rašė: „Lietuvos politikai ir diplomatai skelbė vien optimistines politines prognozes.“ Jos nesiskyrė nuo vilčių, kuriomis pokariu gyveno Lietuva⁶⁰. Galima spėti, kaip suprasti 1952 m. per radiją girdimi VLIK pirmininko M. Krupavičiaus žodžiai: „Nors karo niekas nenori, bet bolševikų veržlumas jį artina.“⁶¹ Galimos įvairios interpretacijos, bet vien žodžiai ir jų sinonimai „artina“, „neilgai“, „karas“ ir pan. Lietuvoje galėjo kelti nerealius lūkesčius. Verta dėmesio LLA nario Andriaus Rondonanskio nuomonė: „Daug sumaištis ir nesusipratimų kėlė Vakarų propaganda. Nevienodai suprasdavome Vakarų pažadus: „Sovietams nebus leista pasilikti Lietuvoje, dar pakentėkite...“ ir pan.“⁶² Tai taikytina ne tik 1944 m., apie kuriuos autorius rašo, bet ir vėlesniam laikotarpiui.

Išivijoje irgi laukta karo, kai kas neslėpė, kad yra įsitikinę, jog karas neišvengiamas, bet santūriau vertino tarptautinę padėtį, vengė kategoriškų pranašysčių, kad konfliktas tuojau įsiliepsnos⁶³. Nors kai kuriuos emigrantus tuo pačiu metu galėjo gąsdinti karo pavojus. 1947 m. žurnalistas Vytautas Gedgaudas rašė: „Kas dieną vis didesnis darosi pavojus, kad gali kilti naujas ginkluotas konfliktas pasaulyje. Jau net valstybių vyrai išsitaria, kad karas pasidarė neišvengiamu. Niekas nebekalba apie karo žiaurumus, atominę bombą, bet jau daro lažybas dėl būsimąjo laimėtojo. Ir šiuo metu, kada jokia vyriausybė nenori

⁵⁸ 1951 02 05 Germanto laiškas Vytautui. *Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus fondai*.

⁵⁹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 141–142.

⁶⁰ LAUKAITYTĖ, Regina. Kad nenustotumėte vilties. Užsienio radijo stočių transliacijos į Lietuvą pokariu. *Kultūros barai*, 2019, Nr. 3, p. 72.

⁶¹ Ten pat, p. 73

⁶² RONDONANSKIS, Andrius; PLUŠČIAUSKAS, Kęstutis. Lietuvos laisvės armijos politinė mintis ir valstybinė idėja. *LKA*, t. 30, Kaunas, 2001, p. 224.

⁶³ GIRNIUS, Kęstutis. *Partizanų kovos Lietuvoje*. Vilnius: „Mokslo“ leidykla. 1990, p. 353.

karo, jis yra tik per kelis milimetrus nuo mūsų galvos ir gali kilti kiekvieną minutę.⁶⁴ Lietuvoje tai būtų palaikyta kaip neišvengiamo karo prognozė.

Išėivijoje būta tarpusavio kaltinimų, ypač VLIK atžvilgiu, kad šis kurstė ginkluotą pasipriešinimą, bet šio komiteto oponentas Stasys Žakevičius-Žymantas, jau pasibaigus partizanų kovoms, rašė: „Niekas tuo metu iš užsienio ginkluoto pasipriešinimo Lietuvoje nekurstė, nesukurstė ir negalėjo sukurstyti.“⁶⁵ Taip teigdamas autorius rėmėsi ne visai patikimais šaltiniais, bet taip rašydamas jis per daug neklydo.

Taigi dar nepavyko surasti tvirtų įrodymų, kad išėivijos veikėjai sąmoningai skatino ginkluotą pasipriešinimą, dalijo nerealius pažadus dėl paramos, bet kai kurios jų nuomonių interpretacijos jau Lietuvoje galėjo skatinti neišvengiamo karo laukimą. Taigi geidžiama situacija priimta už esamą. Vakarų pagalbos mito atveju galėjo suveikti minios vaizduotė, kurioje egzistuoja legendos, pakeičiančios ir iškreipiančios įvykius⁶⁶.

Sovietų valdžia nuolat smerkė Vakarų šalių „imperialistus“ kaip karo kurstytojus, o pati demagogiškai skelbėsi vykdanči taikingą politiką. Ši tendencija prasidėjo nuo pat Šaltojo karo pradžios. Sovietinėje literatūroje „reakcinė“ lietuvių išėivija kaip užsienio „specialiųjų tarnybų įrankis“ irgi kaltinta, kad skatino ginkluotą pasipriešinimą ir žudynes Lietuvoje. Istorikų darbuose aiškiai teigta, kad pokariu: „JAV imperialistai slapta ėmė rengti naujo karo prieš TSRS planus.“⁶⁷ Prieita prie tokių apibendrinimų, kad sulyginti konkretūs JAV karo planai su tuo pat laiku pasirodžiusiais partizanų atsišaukimais apie būsiantį karą⁶⁸. Nėra prasmės paneiginti tokius nepagrįstus teiginius. Bet vis dėlto kas skaitė sovietinę literatūrą, žiūrėjo ar klausė atitinkamas laidas apie tariamus Vakarų pažadus partizanams, tiems atmintyje dar labiau galėjo įsitvirtinti amerikonių ir lietuvių išėivių pažadų ir išdavystės motyvai. Bet tai nereiškia, kad pirmaisiais pokario metais Lietuvoje, ypač tarp antisovietinių rezistentų, nebūta įsitikinimo apie netrukus prasidėsiantį karą ir ateisiančią pagalbą iš Vakarų. Tai įrodo to laikmečio įvairūs dokumentai.

Kas „skelbė“ apie karą 1945–1953 m.?

Visuomenę apėmusias karo laukimo nuotaikas ypač skatino sudėtinga pokario situacija, besitęsiančios sovietų represijos, sunki materialinė padėtis. 1945 m. vasarą Daujėnų kunigas Feliksas Ereminas taip apibūdino žmonių nuotaikas: „O visi trokšta atmainų. Nebegalima gyventi Lietuvoje. Visur masiniai areštai, ir niekas negarantuotas, kad

⁶⁴ VYT. ARŪNAS. Jei rytoj kiltų karas, niekas neišeitų laimėtoju. *Draugas*, 1947 spalio 1, p. 2.

⁶⁵ ŽYMANČAS, Stasys. Tik vienas kelias – laimėti ar žūti. *Dirva*, 1965, rugpjūčio 18 d., p. 3.

⁶⁶ ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. Vakarų pagalbos Lietuvos partizanams mito analizė. *Genocidas ir rezistencija*, 2014, Nr. 1, l. 121.

⁶⁷ LAURINAITIS, Stasys; RAKŪNAS, Algirdas. *Kovoje už socialistinę Lietuvą*. Vilnius, 1983, p. 54.

⁶⁸ Ten pat, l. 74: LAURINAITIS Stasys; RAKŪNAS, Algirdas. Atominio šantažo kvaitulyje. *Laikas ir įvykiai*, 1981, Nr. 10, p. 20.

rytojaus dieną neatsidurs baisiame kalėjime.⁶⁹ Daugiausia apie karo laukimo nuotaikas Lietuvoje sužinome iš įvairių partizanų dokumentų. Kas gi galėjo būti karą pranašaujantys šaltiniai?

Radijas. Jau minėta, kad prisiminimuose gana užtikrintai teigiama, jog pažadai apie karą sklido iš užsienio radijo stočių, o tai galėjo sukelti tokias interpretacijas.

Klausyti radijo garsų nebuvo paprasta. Karo metais pagal sovietų valdžios įsakymą turėjo būti iš gyventojų surenkami radijo aparatai, o galėjo veikti radijo taškai, skirti oficialiai propagandai. Skirtingai nei Rusijoje, toks įsakymas Lietuvoje nebuvo iki galo įgyvendintas ir pas žmonės liko „nelegalių“ imtuvų. Įsakymo tikrai nesilaikė pagrindyje veikę asmenys. Nesužinosime, kiek Lietuvos gyventojų Antrojo pasaulinio karo pabaigoje galėjo turėti radijo aparatus. Manytina, kad ši techninė priemonė nebuvo paplitusi taip, kaip praėjus keliems dešimtmečiams nuo pirmųjų pokario metų. 1941 m. birželio 1 d. Lietuvoje galėjo būti apie 87 tūkst. aparatų, iš jų 28 tūkst. kaime⁷⁰. Galima manyti, kad karo metais radijo vienetų sumažėjo, o vėliau kas metai daugėjo (kaip ne kaip, bet sovietų radijo pramonė veikė). Iš sovietų saugumo paimamų partizaninių daiktų ir pačių kovotojų užrašų galima spręsti, kad kiekvienoje slėptuvėje radijo aparatas buvo pageidaujamas įrenginys. Net vieni paskutinių Lietuvos partizanų Juozas ir Izidorius Streikai iki 1956 m. turėjo radijo aparatą, kuris tais metais sudužo⁷¹. Kildavo įvairių techninių problemų, trūkdavo baterijų ar atsarginių dalių, radiotechnika dažnai gėsdavo. Vien jau dėl šios priežasties besislapstantiems ilgą laiką tekdavo praleisti nežinant, kas vyksta pasaulyje.

Kitas svarbus klausimas, kiek to meto žmonės galėjo suprasti užsienio kalbas (anglų, vokiečių, prancūzų, net rusų), kuriomis transliavo radijo stotys. Pagal nuorodas partizanų spaudoje galima suprasti, kad klausytasi ne tik iš Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, bet ir Šveicarijos, Turkijos ir kitur ateinančių radijo signalų. Gerai mokėti ir suprasti transliuotas kalbas galėjo studijavę užsienyje, tarnavę svetimose kariuomenėse ar jas gerai besimokę gimnazijose. Kaip pavyzdį galima pateikti partizanų vadus: Pietų Lietuvos srities vadą Juozą Vitkų-Kazimieraitį ir LLKS Tarybos prezidento pirmininką Joną Žemaitį-Vytautą. Pirmasis prieškariniu mokėsi Belgijoje, antrasis – Prancūzijoje. Išskirtinis būtų Jungtinės Kęstučio apygardos (JKA) štabo narys Juozas Paulaitis-Aidas, ilgokai gyvenęs Vakarų Europos šalyse. Jis mokėjo italų, ispanų, portugalų, silpnai vokiečių ir prancūzų⁷². Partizanas A. Kisielius-Mikutis prisiminė: „Aido bunkeryje buvo radijo imtuvas, jis pats mokėjo kelias užsienio kalbas ir kasdien klausydavo žinių.“⁷³ Mokantys užsienio kalbas

⁶⁹ JARAMINAS, Feliksas. *Sovietinio teroro sutemose*. Vilnius: Kardas, 1994, p. 18–19.

⁷⁰ BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas. Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais. *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2, Vilnius, 2001, p. 63

⁷¹ *Zarasai laiko vilnyse*. Sudarė Laima Raubiškienė. Utena: Utenos Indra, 2006, p. 140; *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. VI dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 860.

⁷² 1939 03 22 Šaulio Petro Paulaičio tarnybos lapas. *Lietuvos centrinis valstybinis archyvas*, f. 561, ap. 12, b. 7500, l. 2.

⁷³ *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*. V dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Valstybės žinios, 2006, p. 406.

kovotojai dažniausiai klausėsi radijo stočių, užrašinėjo žinias ir jas perduodavo kitiems. Tuometinis Pietų srities vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas taip prisiminė partizano Liongino Baliukevičiaus „įdarbinimą“: „Buvau pavadęs Dzūkui nuolat klausytis radijo žinių vokiečių bei rusų kalbomis ir sudarinėti žinių santraukas, vėliau spausdinamas „Laisvės varpe“ ir laikraštyje „Svobodnoje slovo“.⁷⁴ Radijo klausymą dienoraštyje užfiksavo ir pats Dzūkas: „Jau antra diena klausom Miko nupirkto radijo. Kol kas veikia neblogai. Nepaprastai sunku klausytis Ankaros.“⁷⁵ Reikalui esant partizanai tokiam darbui pritraukdavo legaliai gyvenusius asmenis. Štai Vytauto apygardos partizanams padėjo poeto Antano Miškinio brolis Motiejus (vertėjas), jis klausydavo radijo žinių anglų ir vokiečių kalbomis, po to partizanams išversdavo į lietuvių kalbą.⁷⁶

Neužteko vien klausyti užsienio radijo žinias ir tik apytiksliai suprasti, kas kalbama, nes tinkamai nesupratus teksto, tebuvo galima skelbti kitiems nuo tikrovės atitolusias interpretacijas, o atitinkamai jas perduodant per kelis asmenis, dar labiau išsikreipti vaizdą. Tai vienas gandų atsiradimo būdų. Kažkas panašaus vyko pokario Lietuvoje. Net ir tiksliai išvertus tekstą, likdavo nesuprastas jo turinys. Nieko neįsipareigojantys pranešimai interpretacijose virsdavo kažkokiais pažadais.

Bet būta ir laidų lietuvių kalba. Radijo stotys iš Vokietijos lietuviškai transliavo iki 1945 m. balandžio 16 d.⁷⁷ Tai buvo Vokietijos kontroliuojami kanalai, todėl per juos galėjo būti raginama priešintis ir žadėti pagalbą⁷⁸. Pasibaigus karui kurį laiką transliacijų lietuvių kalba nebūta, išimtis tik Vatikano radijas. 1947 m. rezistentų parengtame ir į Vakarus perneštame laiške popiežiui Pijui XII rašyta: „Mes prašome lietuvišką radijo valandėlę padažninti ir pagyvinti. Tegul ji duoda daugiau žinių apie mūsų kančias. Argi mes, aukodamiesi už savo šventą tikėjimą, nesame to verti?“⁷⁹ Radijo laidos buvo religinės tematikos, nuo 1949 m. lapkričio 13 d. Vatikano radijas lietuvišką programą perduodavo keturis kartus per savaitę⁸⁰. Bet galėjo ten būti politinių žinių⁸¹.

Nuo 1951 m. vasario 16 d. „Amerikos balsas“ reguliariai pradėjo transliacijas lietuvių kalba. Nors ir anksčiau galėjo pasitaikyti atskirų lietuviškų perdavimų, nes dar 1950 m. vasario 10 d. būdamas užsienyje J. Lukša laiške rašė: „Vasario 16 d. per Voice of America duos lietuviškai. Dar nežinau bangos. Po to tuoj prasidės kasdien lietuviškai. Tai

⁷⁴ RAMANAUSKAS-VANAGAS, Adolfas. *Daugel krito sūnų*. Vilnius: Mintis, 1991, p. 386.

⁷⁵ *Lionginas Baliukevičius. Partizano Dzūko dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 22.

⁷⁶ Jadvygos Maniušytės-Tumėnienės-Luranos prisiminimai, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. VI dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 247.

⁷⁷ ALSEIKA, Vytautas. Radijo transliacijos. *Lietuvių enciklopedija*, t. 24, Boston, 1961, p. 345.

⁷⁸ LAUKAITYTĖ, Regina. Kad nenustotumėte vilties. Užsienio radijo stočių transliacijos į Lietuvą pokariu. *Kultūros barai*, 2019, Nr. 3, p. 70.

⁷⁹ DAUMANTAS, Juozas. *Partizanai*. Vilnius: Vaga, 1990, p. 420.

⁸⁰ ALSEIKA, Vytautas. Radijo transliacijos. *Lietuvių enciklopedija*, t. 24, Boston, 1961, p. 345; BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas. Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais. *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2, Vilnius, 2001, p. 68

⁸¹ ALSEIKA, Vytautas. Radijo transliacijos. *Lietuvių enciklopedija*, t. 24, Boston, 1961, p. 345.

sveikintinas mūsų laimėjimas, nors, kol laimėjom, kova tęsėsi geroką porą metų.⁸² Tą lyg patvirtintų Vytauto apygardos Tigro rinktinės kronika: „1949 m. gruodžio mėn. 31 d. (...) „Amerikos Balsas“ pranešė, kad buvęs Lietuvos respublikos prezidentas dr. Grinius kreipėsi į lietuvių tautą ir į lietuvius.“⁸³ Arba Kęstučio apygardos laikraštis „Laisvės varpas“ 1950 m. rašė: „Amerikos Balsas“ vasario 17 d. perdavė dviejų žymiausių lietuvių tautos politinių veikėjų ir vieno partizano, kovojančios Lietuvos atstovo, atsišaukimus, kurie buvo paskelbti visuose JAV laikraščiuose.“⁸⁴ Galbūt kai kada apie tai pranešdavo rusų ar kita kalba⁸⁵. Pastarosios irgi buvo aktualios, anot 1950 m. Tigro rinktinės vado Vinco Žaliaduonio-Roko laiško: „Aš manau, kad Tamsta klausai ir pranešimus rusų kalba iš Amerikos. Jeigu klausai, tai gerai, o jeigu ne, tai reikėtų klausytis, nes rusų kalba iš Amerikos dažnai kalbama apie Lietuvą, apie Pabaltijį.“⁸⁶

1951 m. žinia apie reguliarias transliacijas lietuvių kalba padidino partizanų ryžtą. Tai atsispindi Kęstučio apygardos partizano Juozo Žagaro-Girdenio dienoraštyje: „Radijas griežia iš užsienio, pagauname politinę apžvalgą ir geros propagandos. Ketvirtą valandą Algirdas pasuka iš Niujorko „Amerikos balsą“ rusų kalba. Išgirstame seniai išsvajotą naujieną, kad penktą valandą Vasario 16-osios proga kalbės lietuviškai. Neapsakomas džiaugsmas mano krūtinėje! Su nekantrumu laukiu penktos valandos. Jau penkios. Štai pasveikino pavergtą mūsų tautą gimtąja kalba. Su didžiausiu atidumu sekame iš tolimos šalies atplaukiančius lietuviškus žodžius ir šie malonūs žodžiai taip sujaudino mus. Atrodo, kad tuoj mes būsim laisvi, ryt arba poryt bolševiko čia nebus.“⁸⁷ Galima pastebėti, kad maždaug nuo tada pagrindinėje spaudoje vis dažniau minimi lietuvių išeivijos veikėjų vardai, greičiausiai šaltiniu tapo radijas.

Reikėtų pastebėti, kad užsienio radijo stočių klausėsi ir prieš partizanus kovojusieji, kas jiems nebuvo pridera. 1950 m. liepos 31 d. MGB 2N valdybos viršininkas plk. I. Počkajus išsiuntinėjo raštą MGB sričių valdyboms, kuriame rašė, jog yra gauta žinių, kad kai kur sribai klauso „Amerikos balso“ ir BBS. Jis pareikalavo, kad raudonuosiuose kempeliuose ir kareivinėse užsienio radijo stočių nebūtų klausomasi.⁸⁸

Nėra įrodymų, kad radijo laidose kviesta į aktyvią ir atvirą kovą ir žadėta, kad karas greitai prasidės, bet kartais kalbinis barjeras, nesuvokimas aptakių žodžių prasmės besiklausantiems (ne vien rezistencijos dalyviams) leido kurti nepagrįstas viltis. Tai

⁸² LUKŠA-DAUMANTAS, Juozas. *Laiškai Mylimosios*. Kaunas: Į laisvę fondas, 1994, p. 209.

⁸³ *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė 1945-1950 m.*: dokumentų rinkinys. Vyr. redaktorius Kęstutis Remeika. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2003, p. 418.

⁸⁴ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 85.

⁸⁵ LAUKAITYTĖ, Regina. Kad nenustotumėte vilties. Užsienio radijo stočių transliacijos į Lietuvą pokariu. *Kultūros barai*, 2019, Nr. 3, p. 72.

⁸⁶ *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė 1945–1950 m.*: dokumentų rinkinys. Vyr. redaktorius Kęstutis Remeika. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2003, p. 350.

⁸⁷ Žemaitijos partizano Juozo Žagaro-Girdenio dienoraštis. *LKA*, t. 12, Kaunas, 1994, p. 287.

⁸⁸ STARKAUSKAS Juozas. *Stribai. Ginkluotieji kolaborantai Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2001, p. 431.

pailiustruotų Kęstučio apygardos partizano Bruklio 1951 m. dienoraščio eilutės: „Grįžusieji štai kaip mane nudžiugino su kokia naujiena. Kad laisvė nebetoli! Nes būk tai taip per radiją pranešė. (...) Kaip šitoji žinia yra gauta iš tikrų šaltinių, tai aš aiškiai tikėdamas taip jau galvojau, kad laisvė vis tiek man jau yra nebetoli ir aš dabar jau sulauksiu jos. Bet kada?“⁸⁹

Ir vėlesniu metu savotiška tradicija virto užsienio radijo stočių klausymasis, ieškant atsvaros sovietų visuomenės informavimo priemonių skleidžiamoms žinioms, nors daugelis netikėjo greitais, kardinaliais pokyčiais.

Pokariu klausytasi ne tik užsienio radijo stočių, bet ir sovietinių, transliuojančių rusiškai, o jei iš Vilniaus, tai ir lietuviškai. Partizanai jų klausėsi dažnai, nors, anot vieno partizano, „o kiek juoko klausant bolševikinių pagyrų! (...) Tokios kalbos kelia pyktį ir juoką“.⁹⁰ Klausėsi sovietinio radijo laidų ir kiti Lietuvos gyventojai, nors daug netikėdami propagandiniais išsigalvojimais kartu bandė ieškoti užslėptų minčių, vėl pasitelkta interpretacija. Tyrinėtojas K. Girnius pastebėjo: „Maskvos propaganda ir amžinos kalbos apie dvi nesutaikomas visuomenines santvarkas turėjo ne mažesnę vaidmenį karo vilčių kurstyje negu Vakarų radijų pranešimai.“⁹¹

Sovietų radijas ir spauda skelbė praktiškai tą patį, todėl verta panagrinėti, ar ten būta teiginių, galinčių žadinti karo laukimą.

Sovietinė spauda. Iki 1946 m. pavasario sovietų viešoje erdvėje dar sklandė teigiamas ar bent neutralus Vakarų sąjungininkų įvaizdis, nors ideologiniai skirtumai niekur nedingo, tik buvo prislopinti vykdant karinį bendradarbiavimą. Pirmoji didesnė sovietų spaudos priemonių ataka prieš Vakarų susijusi su Vinstono Čerčilio 1946 m. kovo 5 d. kalba Fultone, literatūroje ji siejama su Šaltojo karo pradžia. Sureaguota į tai griežtai. Spauda rašė: „Čerčilio kalba skirta tarptautinės padėties problemoms ir pasakyta kraštutiniai agresyviu tonu“, matytas tikslas sukurti Anglijos–Amerikos karinę sąjungą.⁹² Nors pagal tą patį laikraštį, V. Čerčilis neskelbė karo, anot perduodamos jo citatos: „Kita vertus, aš stumiu nuo savęs mintį, kad naujas karas neišvengiamas arba, dar daugiau, kad naujas karas pakibo.“⁹³ Spauloje išspausdintas J. Stalino atsakas, kuriame, be kita ko, sakoma: „Iš esmės p. Čerčilis yra dabar karo kurstytojų pozicijoje. Ir p. Čerčilis čia ne vienišas – jis turi draugų ne tik Anglijoje, bet ir Jungtinėse Amerikos Valstybėse“, bet kartu abejojama: „Aš nežinau, ar pavyks p. Čerčiliui ir jo draugams suorganizuoti po Antrojo pasaulinio karo naują karo žygį prieš „Rytų Europą“. Nes milijonai žmonių stovi „taikos sargyboje“.⁹⁴ Sovietų spauda buvo linkusi neigti galimą karo kilimą. Net rinkdavosi autoritetingų žmonių užsienyje citatas (kiek tikslas, kitas klausimas). Taip,

⁸⁹ *Tada, kai žuvom dėl tėvynės. (Partizanų Audrelės, Povo, Oželio, Valstiečio, Balandžio, Brūklio dienoraščiai).*

Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 165–166.

⁹⁰ MILČIUKAS-TIGRAS, Albinas. Siekiant laisvės. Dienoraštis. *LKA*, t. 27, Kaunas, 2000, p. 165.

⁹¹ GIRNIUS, Kęstutis. *Partizanų kovos Lietuvoje*. Vilnius: „Mokslo“ leidykla, 1990, l. 349.

⁹² Čerčilio kalbos atgarsiai. *Tiesa*, 1946 kovo 9, p. 5.

⁹³ Čerčilio kalba Fultone. *Tiesa*, 1946 kovo 13, p. 5.

⁹⁴ Draugo J. V. Stalino interviu „Pravdos“ korespondentui dėl p. Čerčilio kalbos. *Tiesa*, 1946 03 13, p. 1.

pavyzdžiui, cituojamas buvęs JAV ambasadorius SSRS, kuris paklaustas dėl galimo karo, atsakė: „Tai visiškai absurdiška. Aš negaliu suprasti, kodėl žmonės turi kalbėti apie tai. Kada jie taip kalba, aš nedelsdamas klausiu – kuomet? Kokiu būdu? Aš nemanau, kad rusai siekia įvesti savo valdžią pasaulyje. Jie, natūralu, suinteresuoti saugumu.“⁹⁵ Renkantis palankius pasisakymus, darytos atitinkamos išvados. Skambiai pavadintame straipsnyje „Čerčilis žvangina ginklus“, teigta, kad britų politiko kalba santūriai sutikta tiek JAV, tiek Anglijoje ir jam bei kitiems „nepavyks patraukti tautas į naujų jų ruošiamų karų kelią“⁹⁶. Taip rašė sovietinė spauda, jei ja tikėti, tai karo galimybė menka, bet klausimas, kas tokiomis žiniomis tikėjo. Įaudrinta visuomenė visai kitaip suprato. „Čerčilis žvangina ginklus. Karas. Vėl drebės pavasarėjantis dangus...“ – rašė tuo metu gimnazistas Vytautas Kubilius⁹⁷, o po kelių dienų dar prirašė: „Čerčilis aptilo. Ir karas nutolo. Įdomu kaime (...) laukia karo ir bijo karo.“⁹⁸ Kartą jau cituotas kunigas F. Ereminas dienoraštyje perdavė tokias žmonių nuotaikas po straipsnio „Čerčilis žvangina ginklus“ pasirodymo: „Pasa-kojo, kad Čerčilio kalba jaudino visus. Visi komentuoja tą kalbą, kaip kam patinka.“⁹⁹ Užsiminta ir apie sovietų valdžios šalininkus: „Susirūpino istrebiteliai (...) istrebiteliai sėja melagingas žinias, kad Čerčilis gali išlipti ties Klaipėda ir atkirsti visus bėgimo kelius. Tačiau Raudonoji armija yra nenugalima, ir tai yra taikos garantas.“¹⁰⁰ Paskutinės frazės išmoktos iš sovietinės spaudos, bet turbūt ir jie taip šnekėdami tikėjo karo galimybe.

Nors Sovietų Sąjunga propagandiškai deklaravo taikos politiką, visuomet smerkė karo kurstytojus, bet skaitantys oficialią spaudą tai interpretuodavo kaip karo neišvengiamumą, besibaigiantį Vakarų šalių pergale. Partizanų spaudoje gausu nuorodų į sovietų spaudą kaip žinių šaltinį, kai kada vieną pagrindinių. Anot vieno Dzūkijos partizano prisiminimų 1945 m.: „Visos žinios buvo tik iš bolševikų laikraščio „Tiesa“, kurį irgi gaudavome pavėluotai.“¹⁰¹ 1947 m. kitas partizanas dienoraštyje užrašė: „Šeiminkė paruošė laikraščią „Tiesa“, kuriuos mes skaitėme ir komentavome propagandinius straipsnius. Iš jų mes juokėmės.“¹⁰² Taigi lyg mokėta atsirinkti reikiamą informaciją iš šių propagandinių leidinių, tarsi mėginta skaityti tarp eilučių. Partizanai stengėsi net kitiems perduoti, kad sovietų spauda skelbė apie karo neišvengiamumą. 1946 m. Vytauto apygardos atsišaukimas deklaravo: „Šiandien ir patys bolševikai atvirai kalba apie naujo karo pavojų. Jų spauda ir radijas varo pasiutusią propagandą ir šmeižtus

⁹⁵ Buvusio Amerikos ambasadoriaus TSR Sąjungoje Stendlio pareiškimas. *Tiesa*, 1946 03 12, p. 6.

⁹⁶ Čerčilis žvangina ginklus. *Tiesa*, 1946 03 12, p. 1.

⁹⁷ KUBILIUS Vytautas. *Dienoraščiai 1945–1977 m.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, l. 107.

⁹⁸ Ten pat, l. 108.

⁹⁹ JARAMINAS, Feliksas. *Sovietinio teroro sūtemosė.* Vilnius: Kardas, 1994, p. 73.

¹⁰⁰ Ten pat, l. 74.

¹⁰¹ MIRIJAUSKAS J. Kalniškės mūšis (1945 m. gegužės 16 d.). *LKA*, t. 17, Kaunas, 1996, p. 199.

¹⁰² Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės Vaidoto grupės partizano Broniaus Vasiliausko - Bevardžio dienoraštis. *LKA*, t. 33, Kaunas, 2003, p. 49.

prieš demokratines Vakarų valstybes.¹⁰³ Tais pačiais metais JKA laikraštyje „Laisvės varpas“ rašyta: „Betrūksta tik kibirkštys, kad įvyktų anas didysis sproginimas, apie kurio neišvengiamumą kaskart vis daugiau ir atviriau rašoma viso pasaulio spaudoje ir kurio pavojaus jau nebegali nuslėpti nė bolševikų laikraščiai, besistengią tik gardaus juoko tesukeliančiais tvirtinimais įtikinėti Sovietų Sąjungos turimomis „pirmenybėmis“, kurių dėka ji būsimąją karą tikrai laimėsianti.“¹⁰⁴ Tokios nuotaikos nesikeitė ir vėliau. 1949 m. Prisikėlimo apygardos laikraštis „Prisikėlimo ugnis“ teigė: „Ir komunistas tai mato. Isteriškai jis šaukia, kad karo nenori, bet karas čia pat.“¹⁰⁵ Kritiškai ir gal kiek ironiškai žiūrėta į sovietų galimybes laimėti karą. 1951 m. Žemaičių apygardos „Laisvės balsas“ rašė: „Kad karas tarp komunistinių kraštų ir Vak. demokratijų neišvengiamas, šiandien aišku kiekvienam. To neslepia nei patys bolševikai, nors anksčiau tokias mintis smerkė ir draudė. Kalbėdami apie būsimąją karą, kurį kurstančios Vak. valstybės, bolševikai iš anksto giriasi jį laimėsia.“¹⁰⁶

Skaitant sovietų spaudą ne vien partizanams susidarydavo tokia nuomonė. Tai paliudytų kunigo Prano Bieliausko 1946 m. dienoraščio eilutės: „Sekant vietinę spaudą ir žmonių kalbas kyla visokių minčių. Vieni sako, kad karas neišvengiamas. Panašios mintys galima susidaryti ir iš spaudos. Tačiau man atrodo, kad karo niekas nenori. Anglija? Ji šiuo metu reikia skaityti nusmukusia.“¹⁰⁷ Taigi pats autorius kritiškai vertina žmonių nuomones, bet greičiausiai jas perduoda teisingai, nes kunigai paprastai bendraudavo su plačiu žmonių ratu.

Sovietų spauda kaip ir atvirai nerašė ir nežadėjo, kad pasaulinis karas neišvengiamai greitai įvyks, bet vien jau užsiminimas apie ideologinę priešpriešą pasaulyje, ginkluotus susidūrimus viename ar kitame krašte žadino skaitančiųjų vaizduotę. Kai kuriems greičiausiai vien išgirdus žodį „karas“ galėjo atrodyti, kad jis tuoj pat įvyks. Analogiškai ar klausantis radijo stočių, ar skaitant sovietų spaudą karo laukimas virto interpretacijos dalyku.

Gandai. Kitas šaltinis, skleidęs karo kilimo neišvengiamybę, buvo įvairiausios kalbos ir gandai, kurių atsiradimo priežastį ne visada galima atsekti, kaip neįmanoma atspėti ir fantazijų kilmės. Gyvenant įvairiomis prasmėmis sunkiomis sąlygomis, gandai tiesiog guosdavo žmones. Neįtikėtini įvykių scenarijai žmonėms atrodydavo problemų išsprendimo būdai.

¹⁰³ *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė 1945–1950 m.*: dokumentų rinkinys. Vyr. redaktorius Kęstutis Remeika. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2003, p. 86.

¹⁰⁴ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos.* Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 56.

¹⁰⁵ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje.* Sudarytoja Aurelija Malinauskaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1999, p. 229

¹⁰⁶ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos.* Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 97.

¹⁰⁷ BIELIAUSKAS, Pranas. *Dienoraštis 1920–1957 m.* Vilnius: Homo liber, 2012, p. 445.

Ypač karo laukę partizanai neretai suprasdavo, kad juos pasiekia tik gandai, o ne tikros žinios. Vyčio apygardos partizano Boleslovo Eglinsko-Sauliaus 1945 m. užrašuose pripažįstama: „Išgėrę po kelis stikliukus ir pasikalbėję apie padėtį, dar pasidalinę išvadomis apie gandus, gandelius, nes tikrų žinių nežinome.“¹⁰⁸ 1947 m. tos pačios apygardos partizano Albino Blinkievičiaus-Balčio dienoraštyje užrašyta: „Tik laukiame karo. Laukiame baisiai išsiilgę. Tik karas mus išvaduos. Apie karą kiekvieną dieną mes kalbame, ir sklinda iš gyventojų visokiausi gandai.“¹⁰⁹ Tie gandai lyg patvirtindavo ar sustiprindavo siekimus. Gandų plitimo atvejų galima aptikti ir vėlesniuose rezistentų prisiminimuose, kaip antai: „Gyvenome tik gandais gandeliais. Tai pirmą, tai penkioliktą JAV pareikalaus, kad rusai pasitrauktų iš Lietuvos, ir vėl būsime laisvi, galėsime grįžti į namus.“¹¹⁰ Bet dalis partizanų, turėdami patirties, kritiškai vertindavo juos, taip partizanų gretose kovojęs kunigas Justinas Lelešius mąstė: „Besėdėdamas slėptuvėje ir besiklausydamas įvairiausių kalbų apie karus, kurie žmonių kalbomis turi greitai prasidėti (...) Tačiau karas nekyla ir neprasideda. Pas mus, kovotojų tarpe, tokias niekuo nepagrįstas kalbas vadiname specialiu terminu VBP (viena boba pasakė) agentūros žiniomis.“¹¹¹ Jam lyg pritartų L. Baliukevičius-Dzūkas: „Žmonės žiūri į Vakarus, ieško mažiausios prošvais-tėlės, džiaugiasi mažiausiom smulkmenom, iškraipo ir keletą kartų padidina visokius faktelius...“¹¹² Dėsninga, kad tikrų žinių trūkumą žmonės pakeisdavo gandai, dažnai nepatikimais ir išpūstais.

Sovietų saugumas irgi dažnai fiksuodavo gyventojų „pralaimėjimu“ pagrįstus „provokacinius“ pasisakymus. Visuomenėje sklandė kalbos apie prasidėsiantį karą ir neišvengiamą Sovietų Sąjungos pralaimėjimą. Taip kalbančiųjų galėjo laukti nemalonumai, nes tokie iš karto patekdavo į sovietų saugumo akiratį. Štai 1946 m. Šilutės apskrityje NKVD užfiksavo vietos gyventojų I. Sakučio pasisakymus, kad Lietuvoje greitai nebus rusų, Anglija ir Amerika greitai paskelbs karą Rusijai, rusų armija bus sumušta ir t. t. NKVD aktyviai tyrė I. Sakutį ir ruošėsi areštuoti¹¹³. Bet galėjo laukti ne tik areštas, gal net lageriai ar tremtis, ypač jei dar koks įkaltis buvo pridėdamas prie bylos. Sovietų saugumas užfiksavo kitą galimą gandų šaltinį tarp žmonių. Tai laišakai, gauti iš užsienio. Antisovietinio ar įtartinio turinio laišakai buvo konfiskuojami. Bet kai kurie galėjo patekti adresatui neapsižiūrėjus cenzūrai. Štai viename patikrintame laiške iš JAV rašyta: „Lietuviai Amerikoje daro viską, kad Lietuva būtų laisva. Mes Amerikoje sudarėm organizaciją, kuri vadinasi „Amerikos lietuvių taryba“. Dar teigta, kad ji turi ryšį su Vašingtono

¹⁰⁸ Partizano Boleslovo Eglinsko-Sauliaus 1944–1945 m. užrašai. *LKA*, t. 10, Kaunas, 1994, p. 219

¹⁰⁹ *Partizano Balčio dienoraštis*. Parengė Vaclovas Slivinskas. Kaunas, 2018, p. 274.

¹¹⁰ MIRIJAUSKAS J. Kalniškės mūšis (1945 m. gegužės 16 d.). *LKA*, t. 17, Kaunas, 1996, p. 207.

¹¹¹ Justinas Lelešius-Grafas, *Partizanų kapeliono dienoraštis*. Kaunas: Į laisvę fondas, 2006, p. 168.

¹¹² *Lionginas Baliukevičius. Partizano Dzūko dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 132.

¹¹³ 1946 03 18 LSSR NKVD Šilutės apskrities skyriaus viršininko aiškinamasis raštas LSSR vidaus reikalų ministrui J. Bartašiūnui. *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 121, l. 33–33 II pusė.

vyriausybė.¹¹⁴ Tokie laišakai, patekę pas adresatus, galėjo kelti įvairių nusiteikimų. Kiek kitokios nuotaikos galėjo būti „pažangiųjų“ (t. y. prosovietškai nusiteikusių lietuvių) laiškuose. Juose palaikyta sovietų valdžia ir kad Amerikoje karo nesijaučia¹¹⁵.

Apibendrintai galima teigti, kad savaip interpretuojamos žinios iš užsienio radijo stočių, sovietinės spaudos ar tiesiog gandai palaikė karo laukimo jausmus ir skatino laukti kardinalių pokyčių.

Vokiečių faktorius belaukiant karo

Nors 1944 m. Vokietijos kariuomenė pralaiminėjo visuose frontuose, dalis gyventojų dar tebetikėjo jos atsigavimu ir naujais puolimais. Kaip teigia istorikas K. Kasparas, sovietų valdžios užimtoje Lietuvos dalyje ypač sustiprėjo orientacija į anglus ir amerikiečius, nors tikėjimas vokiečių sugrįžimo galimybe iki galo neišnyko.¹¹⁶ Pradėta tikėti, kad Vakarų sąjungininkai susitaikys su vokiečiais ir kartu smogs Sovietų Sąjungoje. Po vokiečių organizuotų desantininkų nuleidimo tokias mintis perdavė J. Lukša: „Buvo kalbama, kad vokiečiai įsitikinę galį pralaimėti, nušluosią Hitlerį, padarysią atskirą taiką su Vakarais ir jau bendromis jėgomis duosią smūgį bolševikams.“¹¹⁷ Vėl sklisdavo nepagrįsti gandai, minėto partizano B. Eglinsko-Sauliaus užrašai liudija: „Žmonės kalba, kad vokiečiai susitaikė su anglo amerikonais. Sklinda gandai apie taiką. Bet gandai gandais palieka.“¹¹⁸

Vis labiau Vokietijai pralaimint, prognozuojama vokiečių faktoriaus svarba tolesniuose įvykiuose mažėjo. Prisikėlimo apygardos partizanas Juozas Paliūnas-Rytas taip prisiminė 1945 m. situaciją: „Pripratome radio klausyti bunkeryje, radistas Smilga klausymą tęsia ir kasdien mus informuoja apie politinę padėtį. Vokiečių kariuomenė pagrinde kapitoliuoja, pasitikėjimas fronto atgrįžimu išnyko mintis, ne tik man bet ir visiems.“¹¹⁹ Bet vokiečiai visiškai neišnyko iš prognozių. Ypač girdint žinias, kad Vakarų sąjungininkai atstatinėja Vakarų Vokietiją ir neleidžia ten plisti sovietų įtakai, ypač tai pademonstravo kilusi Berlyno krizė. 1949 m. „Už tėvų žemę“ rašė: „Daleiskime, Vokietijos problema bus išspręsta, tuomet prieitų eilė išspręsti Pabaltijo kraštų problemą, bet jeigu Vokietijos problemą nepasiseks išspręsti taikiu būdu, tuomet kaip Vokietijos, taip ir Pabaltijo kraštų problemos bus sprendžiamos kartu – karu. Paskutinioji išvada yra tikresnė. Atrodo, kad pasitarimai yra ne daugiau kaip tik laiko užtęsimas: vieniems –

¹¹⁴ 1945 07 13 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus specialus pranešimas VKP (b) Organizacinio biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui. *Ten pat*, K-41, ap. 1, b. 12, l. 142.

¹¹⁵ *Ten pat*, l. 144–145.

¹¹⁶ KASPARAS, Kęstutis. *Lietuvos karas*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999, p. 180.

¹¹⁷ DAUMANTAS, Juozas. *Partizanai*. Vilnius: Vaga, 1990, p. 76.

¹¹⁸ Partizano Boleslovo Eglinsko-Sauliaus 1944–1945 m. užrašai. *LKA*, t. 10, Kaunas, 1994, p. 209.

¹¹⁹ *Partizano keliu. Partizano Juozo Paliūno-Ryto prisiminimai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2012, p. 68.

apsiginkluoti, kitiems – išlošti nekurių patogumų.¹²⁰ 1948 m. JKA „Laisvės varpas“ rašė: „Vokietija bus per kelis mėnesius atstatyta. Tai yra pats nemaloniausias įvykis bolševikams, nes vokiečiai vėl pirmieji žengs į Maskvą.“¹²¹ Tokių pamąstymų būta ir tarp vietos gyventojų. Štai 1946 m. sovietų saugumo informatorius „Bajec“ pranešė, kad kunigas Alfonsas Keturakis kalbėjo: „Man žinoma, kad 6 milijonai vokiečių karių ir vokiečių laivyno admirolas yra Amerikoje. Ten taip pat yra 20 000 Lietuvos karių ir karininkų. Amerikiečių ir anglų armijos puls Tarybų Sąjungą ir galutinai ją sumuš. (...) Karas tęsis tik kelias dienas.“¹²² Visgi po pralaimėjimo Vokietijos vaidmuo gyventojų laukiamame kare užėmė ne pagrindinę, bet šalutinę vietą.

Anglų–amerikiečių faktorius laukiant karo

Jau minėta, kad nacių okupacijos metais stiprėjo įsitikinimas, kad pokario Lietuvos likimą nulems Didžiosios Britanijos ir JAV nuomonė. Jei Sovietų Sąjunga nesutiks su ja, prasidės karas, todėl laukta vieno ar kito panašaus scenarijaus. Lietuvon sugrįžusi sovietų valdžia galėjo tuo įsitikinti. Viena pirmųjų Raudonosios armijos „išvaduotų“ Lietuvos teritorijų buvo Zarasų apskritis. Jau 1944 m. rugpjūčio 3 d. LKP Zarasų apskr. sekretorius A. Mėlynis, apibūdindamas gyventojų nuotaikas, nurodė, kad „išvaduotojais“ nepasitikima, bijoma areštų, trėmimų, kolchozų, laukiama ateinant amerikonių¹²³.

Partizanai savo programiniuose dokumentuose irgi pasitikėjo Vakarų pagalba. Dar nepasibaigus kovoms fronte LLA įsakyme rašyta: „Pasiruošimas naujam karui jau vyksta: pradedama nauja mobilizacija, statomi įtvirtinimai ir t. t. Išvados apie priešą: a) karo su anglo-saksais ir Vakarų Europos valstybėmis atveju sovietai jau po pirmųjų smūgių bus priversti pasitraukti iš okupuotų šalių.“¹²⁴ Arba 1945 m. LLA Žemaičių legiono vado Adolfo Kubiliaus kreipimesi nurodoma, kad bus sunaikinta Didžioji Vokietija ir SSRS, o tai padarys anglosaksai¹²⁵.

Sovietų saugumas irgi fiksuodavo panašias žmonių kalbas karo ir pokario metais. Net apibendrintai teigta: „Labai sustiprintai lietuvių ir lenkų nacionalistai platina gandą apie neišvengiamą karą tarp Tarybų Sąjungos ir anglų–amerikiečių.“¹²⁶ Gandai sklido

¹²⁰ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 66.

¹²¹ Ten pat, p. 62.

¹²² KVEDARAS, Donatas. Kėdainių krašto partizanai MGB agentų apsuptyje. *LKA*, t. 28, Kaunas, 2000, p. 155.

¹²³ *Zarasai laiko vilnyse*. Sudarė Laima Raubiškienė. Utena. Utenos Indra, 2006, p. 126.

¹²⁴ LLA Vanagų Vyriausiojo Vado operatyvinis įsakymas Nr. 5 (1945 04 05) apygardoms dėl aktyvių kovos veiksmų. *LKA*, t. 14, Kaunas, 1995, p. 32.

¹²⁵ *Lietuvos partizanų Žemaičių apygarda 1945–1953 m.*: dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2010, p. 50.

¹²⁶ 1945 06 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus aiškinamasis raštas apie operatyvinę-politinę padėtį Lietuvos SSR SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojui B. Kabulovui. *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 20, l. 231.

tarp įvairių visuomenės sluoksnių. Štai į valstiečių suvažiavimą iš Marijampolės atvykęs delegatas Alfonsas Akimaitis galėjo kalbėti: „Nors Raudonoji armija, Amerika ir Anglija ir paims Berlyną, bet vis tiek karas nesibaigs. Karas dar tęsis, po kurio Lietuva galbūt bus arba laisva, arba čia bus Anglija, taip kad Jūs turite atsiminti, jeigu ir čia yra dabar Sovietai, tai jų greitai gali nebūti.“¹²⁷ Į inteligentų suvažiavimą iš Panevėžio atvykęs agronomas Baltušnikas galėjo teigti: „Lietuvos likimą lems anglo–amerikiečių tankai ir patrankos.“¹²⁸ Vilniaus universiteto (VU) studentas Minius irgi panašiai mąstė: „Greitai Anglija ir Amerika paskelbs karą Sovietų Sąjungai ir tuomet bolševikus išvis iš Lietuvos, po to Lietuva bus nepriklausoma.“¹²⁹ Net į kalėjimą patekę žmonės siejo išsilaisvinimą su amerikiečių atėjimu. Apie tai pranešdavo kamerų agentūra. 1948 m. kameroje sėdintis kunigas Valentinas Šikšnys sakė, kad bus karas tarp Amerikos ir Rusijos. Amerikiečiai ateis ir išlaisvins¹³⁰. Suimtas rezistencijos dalyvis Balys Maksimavičius kalbėjo, kad jį gali teisti kiek tik nori, vis tiek komunistų valdžios čia nebebus, bus karas ir amerikoniai sovietus nugalės.¹³¹

Apie karą kalbėdavo net sovietiniai pareigūnai. Pagal žmonių paliudijimus, 1945 m. Svėdasų vlsč. milicijos viršininkas Antanas Siniauskas kalbėjo remdamasis Stalinu, kad karas tarp SSRS ir Anglijos yra neišvengiamas. SSRS pralaimėsianti karą, nes raudonarmietis, trejus metus valgęs amerikoniškus konservus, nenorės kariauti prieš amerikonus¹³². Tad anglų–amerikiečių atėjimo į Lietuvą nuojautos buvo apėmusios įvairius lietuvių visuomenės sluoksnius, nepaisant profesijos ar net politinių pažiūrų.

Kitokios karo laukimo nuotaikos buvo apėmusios Lietuvoje gyvenančius lenkus. Daliai jų atrodė, kad Vakarų sąjungininkai atkurs 1939 m. padėtį. Štai Vilniaus Odos gamyklos Nr. 2 meistras Anton Judkevič maždaug kalbėjo: „Dabar sąjungininkai koncentruoja kanadiečių, prancūzų kariuomenes ir lenkų legionus, kad patraukti juos per Čekoslovakiją prieš SSRS ir išlaisvinti Lenkiją nuo Rusijos priklausomybės.“¹³³ 1946 m. iš Mickūnų valsčiaus Kiselevskis norįs išvykti į Lenkiją, bet tikisi, kad Anglija ir Amerika

¹²⁷ 1945 03 03 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus specialus pranešimas apie 1-ojo respublikos valstiečių suvažiavimo delegatų nuotaikas, VKP (b) Organizacinio biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui ir LKP pirmajam sekretoriui A. Sniečkui. *Ten pat*, l. 54.

¹²⁸ 1945 07 14 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus specialus pranešimas apie 1-ojo LTSR inteligentų suvažiavimo delegatų nuotaikas, VKP (b) Organizacinio biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui. *Ten pat*, b. 12, l. 157.

¹²⁹ 1945 06 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus ir kt. aiškinamasis raštas apie Vilniaus ir Kauno valstybinių universitetų agentūrinį-operatyvinį aptarnavimą. *Ten pat*, b. 20, l. 256.

¹³⁰ Kameros agentų pranešimai. *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 36053/3, l. 99.

¹³¹ KAŠELIONIS, Bronius. *Dainavos partizanai: Šarūno rinktinė: dokumentai ir prisiminimai*. Vilnius: dizaino studija „Daba“, 1999, p. 198–199.

¹³² *Laisvės kovotojų prisiminimai*. VIII dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2014, p. 585.

¹³³ 1945 04 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo plk. Rudakov specialus pranešimas apie Vilniaus gyventojų nuotaikas dėl sutarties apie draugystę ir tarpusavio pagalbą tarp SSRS ir Lenkijos Respublikos sudarymą, SSRS NKGB 2 valdybos viršininkui P. Fedotov. *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 20, l. 150.

paskelbs karą Sovietų Sąjungai, tada lenkai vėl grįš čionai.¹³⁴ 1945 m. birželį NKGB net teigė, kad dėl priešiškos agitacijos beveik visiškai sustojo lenkų repatriacija iš Vilniaus. Atskiruose miestuose ir valsčiuose buvo atvejų, kada atsisakė priimti sovietinius pini-gus¹³⁵. Taigi karo laukė ne tik lietuviai, tik tikėjosi kitokių rezultatų.

Remiantis fiksuotomis kalbomis matyti, kad žmonės kartais tikėjosi galimo taikaus klausimo išsprendimo padedant anglams ir amerikiečiams. Tryškių valsčiaus moky-tojas Jonas Ablickis: „Mes lietuviai turime tikėti amerikiečiais ir anglais, kurie galės padiktuoti Sovietų Sąjungai palikti Lietuvą ir tuomet Lietuva bus laisva.“¹³⁶ Klaipėdos „Kapitol“ kino teatro elektromonteris Vitas Dikas: „Anglija pateikė ultimatumą Sovietų vyriausybei dėl Sovietų kariuomenės išvedimo iš Lietuvos ir Pabaltijo per 20 dienų laiką, jei to rusai nepadarys, tai prasidės karas.“¹³⁷ Bet galima teigti, kad tokių pamąstymų pasitaikydavo rečiau.

Įvykiai, skatinę laukti karo

Karo laukimas buvo siejamas ne tik su bendrais pamąstymais, bet ir su konkrečiais įvykiais pasaulyje, kurie žmonių sąmonėje virsdavo visuotinio karo pradžios ženklais. O kartais kažkokie lokalūs įvykiai Lietuvoje skatindavo žmones laukti pokyčių. Tai paste-bėtina išgirdus žinias ar tik gandus apie vienokį ar kitokį sovietų kariuomenės judėjimą. Štai 1949 m. partizanų tarpusavio susirašinėjime nuskamba: „Pasirodo, kariuomenės judėjimas šiomis dienomis pagyvėjo. Visi šneka apie žmonių trėmimą. Bet kai kas panašu ir į kitą. Rodos, labai laikas ir vainai“¹³⁸ (iš rusų k. „voina“ – karas). Panašiai mąstančių rastume ir daugiau. Evangelikų liuteronų pastorius J. Legis kalbėjo: „Greitu laiku bus karas. Kretingoje ir kitose vietose aš mačiau daug praeinančios sovietų kariuomenės.“¹³⁹

Bet daug dažniau vaizduotę žadindavo žinios iš užsienio. Dar viena paskata partiza-nų prognozėms buvo manymas, kad užsienis žino ir neužmiršo apie jų kovas ir vargus. Po 1947 m. J. Lukšos ir J. Krikščiūno pirmojo žygio į Vakarus J. Lelešius-Grafas mąstė:

¹³⁴ 1946 02 LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno pažyma apie LSSR gyventojų politines nuotaikas dėl būsimų rinkimų į SSRS Aukščiausiąją Tarybą. *Ten pat*, b. 90, l. 28.

¹³⁵ 1945 06 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus aiškinamasis raštas apie operatyvi-nę-politinę padėtį Lietuvos SSR SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojui B. Kabulovui. *Ten pat*, b. 20, l. 27.

¹³⁶ 1946 01 14 NKVD-NKGB Šiaulių operatyvinio sektoriaus viršininko pplk. Gukailo aiškinamasis raštas NKVD-NKGB įgaliotiniui I. Tkačenko. *Ten pat*, b. 90, l. 47.

¹³⁷ 1946 03 10 LSSR NKVD Klaipėdos miesto skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Volkov ir kt. aiškinama-sis raštas apie reakciją į LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno 1946 02 15 įsakymą. *Ten pat*, b. 121, l. 27.

¹³⁸ 1949 05 20 Liūto rinktinės vado J. Morkūno-Šiaurio laiškas Antanui Starkui-Montei. *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 15564/3, t. 1, l. 264–25 II pusė.

¹³⁹ 1950 11 18 LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralov specialus pranešimas SSRS MGB 5-osios valdybos 5 skyriaus viršininkui plk. A.Volkov. *LVA*, f. K-41, ap. 1, b. 99, l. 114.

„Lietuvos ateitis šviesi (...) Karas tarp anglosaksų ir sovietų neišvengiamas. Bet mus užvis labiausiai nudžiugino žinia, kad Amerika ir Anglija Lietuvos nepripažįsta Rusijai, kad veikiančių Lietuvoje laisvės kovotojų kovą laiko teisėta, ją pripažįsta tikrąja Lietuvos vyriausybe, o greitoje ateityje gausime paramą pinigais, ginklais ir amunicija.“¹⁴⁰ Savo reikšmingumą Vakarų šalių akyse partizanai kartojo beveik iki pat pabaigos. 1952 m. „Laisvės varpas“ (Kęstučio apygarda) rašė: „Lietuva yra mažas objektas bendrame ginčo lauke. Tačiau Vakarų demokratijos suprato, kad Lietuva yra Europos dalis ir jos likimas yra susijęs su Europos likimu.“¹⁴¹ LLKS vadovybės nariai manė, kad ginkluota kova „kraujo forma“ labiausiai vertinama užsienyje.¹⁴² Būdavo itin džiugu, kai užsienis minėdavo partizanus. „Apie mūsų laimėjimus ir pralaimėjimus ne kartą yra paminėjusi užsienio spauda“, – įsakyme rašė Tigro rinktinės vadas V. Žaliaduonis-Dijakomas¹⁴³. „Apie mūsų žygius jau žino ir kalba visas pasaulis. Dėl mūsų kančių ir nelaimių sielojasi tautiečiai užsienyje. Jie didžiuojasi mūsų siekimais“, – skelbė Rytų Lietuvos srities įsakymas¹⁴⁴. O partizanų poetas Bronius Krivickas-Z. Meldas, rašydamas apie 1941 m. birželio tremtis, teigė: „Pasaulis mini mūsų kančias. Jis iš mūsų nelaimių mokosi. Jis per mūsų nelaimės bręsta didžiajam savo uždaviniui – bolševizmo tironijos nubaudimui ir laisvės bei taikos grąžinimui visoms tautoms.“¹⁴⁵ Tokių minčių vedami jie įtikinėjo kitus, kad pasaulis jų neužmiršo, kad dar labiau skatino laukti karo pradžios.

Dažnai savaip buvo interpretuojami užsienio šalių vadovų įvairūs pasisakymai, ypač griežtesne forma sovietų valstybės atžvilgiu. Kaip, pavyzdžiui, jau ne kartą minėta 1946 m. V. Čerčilio kalba. Pasak partizanų spaudos, jis reikalavo savo vyriausybę neatidėliojant pradėti kovą prieš raudonąją Maskvą. Dar anksčiau JAV sekretorius J. Birnsas (J. Byrnes) esą teigęs: „Nuo dabar visa JAV politika pakreipiama prieš Sovietų S-gą.“¹⁴⁶ Pogrindinė spauda nuolat skelbta, kad vienoje ar kitoje konferencijoje ar susitikime demaskuojama Sovietų Sąjungos politika ir ruošiamasi kariniam žygiui. Bet tai buvo tik interpretacija, tiesiog nesupratus užsienio kalbos ar diplomatinės retorikos.

Netgi masinio naikinimo ginklų kūrimas kai kam atrodė kaip išsigelbėjimas, tarsi nesuprantant galimos žalos žmonijai. J. Lukša taip aprašė šiuos įvykius: „Ši diena partizanams buvo nepaprastai džiugi. Visi su dideliu dėmesiu klausėsi BBC radijo komentatoriaus pranešimo apie atominės bombos jėgą, parodytą prieš keletą dienų Japonijoje. Buvo tikima, kad su šiais naujais moksliniais išradimais prasidės naujas tempas ir pasaulio

¹⁴⁰ Justinas Lelešius-Grafas, *Partizanų kapeliono dienoraštis*. Kaunas: Į laisvę fondas, 2006, p. 171.

¹⁴¹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 122.

¹⁴² *LLKS LB Biuletėnis*. 1951, Nr. 2, p. 3.

¹⁴³ *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė 1945–1950 m.: dokumentų rinkinys*. Vyr. redaktorius Kęstutis Remeika. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2003, p. 169.

¹⁴⁴ Briedžio rinktinės vado Ramūno 1951m. spalio mėn. 31d. įsakymas. *LKA*, t. 10, Kaunas, 1994, p. 42.

¹⁴⁵ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 138.

¹⁴⁶ Bus karas ar ne? *Už tėvų žemę*, 1946 kovo 10, Nr. 4 (16), l. 2.

politiniame gyvenime. Visus džiugino Amerikos prezidento žodžiai, lietę vieną pasaulio valstybę ir vieną vyriausybę.¹⁴⁷ Nes suprasta, kad JAV turi visišką karinę persvarą ir bomba gali būti panaudota prieš SSRS. 1945 m. partizanų spaudoje minėtas JAV prezidentas H. Trumenas neva pareiškęs, kad „atominė bomba greičiau ir energingiau išspręstų tarptautines problemas“. Tai suponavo nuomonę, kad „pagaliau Trumenas suprato ir įsitikino, kad ne konferencijos, ne gražūs žodžiai, bet tik galinga, stipri karinė jėga ir atominė bomba išspręstų pasaulio problemas ir įgyvendintų taiką“¹⁴⁸. Tai neteisinga kalbos interpretacija, nes prezidentas apie tai nieko nekalbėjo. Dar tiesiau išsireikšta 1945 m. Žemaičių legiono atsišaukime, kad atominė bomba „nugalėti „nenugalimą Raudonąją armiją“ tiktai vieni juokai“¹⁴⁹. Prognozuotųjų neglumino net ir tai, kad Sovietų Sąjunga irgi pasigamino tokį pat ginklą. Anot spaudos, „ne tik neatitolina karo, bet, priešingai, priartina jį. Laikas dabar labiau negu bet kada eina Vakarų nenaudai“. Ir „Vakarams teks, kad padarytų atominį ginklą sovietų rankose nepavojingą, griebtis išėties ir jau vienintelės – karo“¹⁵⁰. Panašios nuomonės laikėsi ir kai kurie gyventojai. Štai Klaipėdoje gyvenantis darbininkas I. Bureika maždaug kalbėjo: „Greitai vėl bus karas su Anglija ir Amerika. Rusų šnipai pavogė keletą atominės bombos planų.“¹⁵¹ Žmonės svarstė apie Amerikos turimus karinius privalumus, nes apie ginkluotę skelbė ir sovietų spauda. „Iš tų žinių daro išvadas: vieni sako – Amerika ir Anglija pulsiančios Sovietus, kiti – Sovietai puls Angliją (...) Treti dar sako, kad Amerika užviešpataus visą pasaulį. Ji dabar galinga, nes turtinga ir jų technika pranašesnė už kitų. O didžiausia jų rankose pabaisa, tai atominė bomba“, – rašė kunigas P. Bieliauskas.¹⁵²

Vandenilinės bombos kūrimas irgi skatino panašias nuotaikas, nes suprasta, kad jei H. Trumenas davė sutikimą gaminti „vadarodnąją“ bombą, vyko jungtiniai manevrai jūroje ir žemyne ir t. t.¹⁵³. Tai tik buvo pasiruošimas karui. Žemaičių apygardos „Laisvės balse“ net ekspertiškai kalbėta: „Atominius ginklus amerikiečiai tiek išstobulino, kad pirmą kartą primityvią atominę bombą (kurią SSSR gali turėti) galima lyginti su vandenilio atom. bomba kaip šautuvo kulipką su artilerijos sviediniu. O kur dar bakteriologinis ir

¹⁴⁷ DAUMANTAS, Juozas. *Partizanai*. Vilnius: Vaga, 1990, p. 109.

¹⁴⁸ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 54.

¹⁴⁹ *Lietuvos partizanų Žemaičių apygarda 1945–1953 m.: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2010, p. 102.

¹⁵⁰ Iš viso pasaulio, *Laisvės varpas*, 1949 spalio 25, Nr. 8 (32). *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 11, l. 68 II pusė.

¹⁵¹ 1946 03 10 LSSR NKVD Klaipėdos miesto skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Volkov ir kt. aiškinamasis raštas apie reakciją į LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno 1946 02 15 įsakymą. *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 121, l. 27.

¹⁵² BIELIAUSKAS, Pranas. *Dienoraštis 1920–1957 m.* Vilnius: Homo liber, 2012, p. 470.

¹⁵³ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 84; Pats pavadinimas „vadarodnąją“ rodo, kad informacija paimta iš sovietinių viešų šaltinių, nes nežinota ginklo lietuviško pavadinimo.

kiti masinio naikinimo ginklai, apie kuriuos viešai neskelbiama!¹⁵⁴ Nors ne visi turėjo tokią nuomonę, kitiems tokia ginkluotė kėlė pagrįstą baimę. Iš Biržų krašto partizano Lino Pivoravičiaus-Kanapės dienoraščio: „Šiandien skaičiau laikraštį, kuriame bolševikai giriasi, jog išbandė atominę bombą. Jeigu tai tiesa, tai ką galvoja Vakarai? Ko tada gali sulaukti pasaulis, jei ir bolševikai turi galingą ginklą. Pasaulis turi priartėti prie sprendžiamos katastrofos. Baisu apie tai ir pagalvoti.“¹⁵⁵ Taigi pasitaikydavo ir nevienareikšmiškai vertinančių padėtį.

Kiekvienas karinis susidūrimas ar Balkanuose, ar Artimuosiuose Rytuose irgi leisdavo tvirtinti išankstines nuotaikas. Esant neramumas Jugoslavijoje ir Graikijoje, kartais partizanų spaudoje aiškiai konstatuota: „Greičiausiai įvyks, kas turi įvykti, būtent trečias pasaulinis karas, kuris baigsis visišku Maskvos komunistų sutriuškinimu.“¹⁵⁶ Karinių blokų kūrimas kaip 1949 m. NATO irgi leido panašiai manyti. „1949 m. kovo mėn. 17 d. buvo paskelbtas Šiaurės Atlanto paktas – karinė sąjunga, nukreipta prieš Sovietų Rusijos imperializmą“, – buvo teigiama Tigro rinktinės kronikoje¹⁵⁷. Toks teiginys pagrįstas, bet ar tai artino karą – kitas klausimas. Bet netgi 1952 m. „Laisvės kova“ (Rytų Lietuvos srities laikraštis) perdavė: „Atlanto paktas – galingas karinis vienetas, kuris vis auga ir stiprėja ir dar stiprės. Jo tikslas – išsaugoti taiką, o kilus karui – užtikrinti pergalę. (...) Karas neišvengiamas, o kieno pusėje bus pergalė – daugiau negu aišku.“¹⁵⁸ Taigi buvo kartu susipynę teisingas vertinimas ir klaidingas prognozavimas. Apie galimą karą galvojo net paskutiniai likę gyvi partizanai. Štai 1953 m. spalio mėn. Skaudvilės rajone Andrius Kmita-Audra MVD agento paklaustas atsakė, kad karas bus greit¹⁵⁹.

Paskutinis didesnis karo laukimo pliūpsnis susijęs su 1950 m. prasidėjusiu Korėjos karu. Tai atsispindi įvairiuose šaltiniuose. „Laisvės balsas“ (Žemaičių ap.) rašė: „Visiems aišku, kad „šaltas“ karas vieną kartą turi virsti „karštu“. Kai kas dar ir šiandien klausia: kada pagaliau prasidės karas? Trečias pasaulinis karas neprasidės – jis jau prasidėjo, ir niekas jau jo nebegali sustabdyti. Gali kilti tik klausimas apie to karo išsiplėtimą į kitas šalis ir kontinentus, pavyzdžiui, kad ir į Europą.“¹⁶⁰ Tai jau aiškus konstatavimas, o užtikrinantys spėjimai dar dažniau spausdinti partizanų leidiniuose. Įvykiai Tolimuosiuose Rytuose

¹⁵⁴ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 98.

¹⁵⁵ *Laisvės kovotojų prisiminimai*. VII dalis, 2 knyga. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2010, p. 615.

¹⁵⁶ *Laisvės kovos Prisiikėlimo apygarde*. Sudarytoja Aurelija Malinauskaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1999, p. 235.

¹⁵⁷ *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė 1945–1950 m.: dokumentų rinkinys*. Vyr. redaktorius Kęstutis Remeika. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2003, p. 403.

¹⁵⁸ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 104, 107.

¹⁵⁹ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais*. Sudarė Nijolė Gaškaitė, Algis Kašėta, Juozas Starkauskas. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1996, p. 396–397.

¹⁶⁰ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 513, 514.

audrino ir miestų gyventojus. MGB apibendrina, kad, prasidėjus Korėjos karui, tarp įvairių gyventojų sluoksnių plinta „provokaciniai prasimanymai“ apie neva artimiausiu laiku būsimą JAV ir Anglijos karą prieš Sovietų Sąjungą¹⁶¹. Kompozitorius Balys Dvarionas maždaug kalbėjo: „Karas Korėjoje baigiasi, tai kaip artimiausiu metu amerikiečiai sutriuškins sovietų kariuomenę. Tuoj bus baisus, bet trumpas karas. Amerikiečiai ketina su niekuo nesiskaityti. Aš neskubu rašyti koncerto apie Lietuvos dešimtmetį, galbūt greitai ir nereikės rašyti tokių niekų.“¹⁶² VU dėstytojas Balevičius: „Įvykiai Korėjoje – tai karo pradžia SSRS su Anglija ir Amerika, laimėtojai šiame kare bus amerikiečiai.“¹⁶³ Panašios kalbos netilo ir 1953 m., kaip antai, „kad amerikiečiai birželio 15 d. pradės karą, rusus iš čia išvis, o lietuviams suteiks laisvę“ arba amerikiečiai pasiūlys Sovietų Sąjungai išeiti iš Lietuvos, o jei ši nesutiks, „reiškia, būtina bus karas ir Lietuva vėl pirmoji pamatys vokiečius“¹⁶⁴.

Tai galėjo būti tarsi paguoda represuotiems ar pakliuvusiems į sudėtingą padėtį žmonėms. Laiške tremtinei į Irkutsko sritį rašyta: „Dar nereikia prarast vilties, kol dar vyksta karas Korėjoje. Galima dar kažko ir laukti, nes per radiją vis žada ir žada išlaisvinti.“¹⁶⁵ Net suimtas ir agentais apstatytas buvęs pogrindininkas J. Deksnys maždaug kalbėjo: „Pasaulis ant trečiojo pasaulinio karo slenksčio. Konfliktas Korėjoje po Kinijos įsikišimo pastatė Ameriką į beveik beviltišką padėtį: arba prisipažinti sumuštais ir pasitraukti iš Korėjos, arba, nepaisant visų pasekmių, tęsti karą, kas būtina atves į konfliktą su Kinija ir taip pat su SSRS.“¹⁶⁶ O reikėtų prisiminti, kad būdamas laisvėje jis partizanams nežadėjo greito karo.

Iki 1953 m. neįvykus pasauliniam karui, žmonės vis mažiau nepagrįstai spėliojo ir vis labiau įtikėjo sovietų valdžios ilgaamžiškumu ar net amžinumu. Nedaug kas laukė karo 1956 m. prasidėjus įvykiams Vengrijoje. Paskutinis partizanų laikraštis „Partizanų šūvių aidas“ to aiškiai ir užtikrintai jau nepropagavo, ragindamas: „Apžvelgę pasaulio įvykius mes matome, kaip sovietų pavergtosios tautos įvairiais būdais veržiasi į laisvę. Galimas dalykas, jog įvykiai Vengrijoje ir Lenkijoje gali pabudinti ir rusų tautą pradėti reikalauti laisvesnių ir geresnių gyvenimo sąlygų. Brangūs tautiečiai, nenustokite vilties, bet tikėkite Lietuvos prisikėlimu.“¹⁶⁷ Tai jau panašu į neginkluotosios rezistencijos nuostatas. Jau nuo šeštojo dešimtmečio pradžios vis labiau sklido raginiai turėti kantrybės ir ištvermės.

¹⁶¹ 1950 11 18 LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralov specialus pranešimas SSRS MGB 5-osios valdybos 5 skyriaus viršininkui plk. A. Volkov. *LJA*, f. K-41, ap. 1, b. 99, l. 110.

¹⁶² Ten pat.

¹⁶³ Ten pat, l. 111.

¹⁶⁴ 1953 06 19 LSSR vidaus reikalų ministro pplk. J. Vildžiūno aiškinamasis raštas apie gyventojų nuotaikas dėl centrinių ir sričių įstaigų reorganizavimo ir personalo sumažinimo LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui. *LJA*, K-51, ap. 1, b. 151, l. 251.

¹⁶⁵ 1952 11 26 LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo plk. L. Martavičiaus specialus pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui. *Ten pat*, b. 152, l. 101.

¹⁶⁶ Agento „Bagdonas“ 1950 m. lapkričio 16 d. pranešimas. *LKA*, t. 15, Kaunas, 1995, p. 101–102.

¹⁶⁷ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 147.

Kaip laukta karo

Istorinėje literatūroje išsakyta nuomonė, kad būta vilčių dėl Vakarų pagalbos, tačiau ne tai lėmė kovos esmę¹⁶⁸. Tokiam teiginiui galima rasti patvirtinimų. Štai dar 1944 m. partizanų laikraštis rašė: „Dirbkime energingai ir visomis jėgomis, tada sulauksime paramos ir iš kitų valstybių, gerbiančių ir ginančių visų tautų laisvę ir nepriklausomybę.“¹⁶⁹ 1947 m. JKA laikraštis dar tiksliau išsireiškė: „Mums laisvės niekas nepadovanos. Tik mes patys savo rankomis ją išsikovosime.“¹⁷⁰ Bet jei žiūrėsime į partizanų veikimo taktiką, pamatysime šiek tiek kitokią vaizdą. Dar lietuvių emigracijoje S. Žymantas mąstė: „Tačiau laimėjimui be realios paramos iš šalies jokios vilties nebuvo. Tik aktyvi vakarų ir užsienio lietuvių intervencija ir pagalba galėjo išgelbėti kovojančius lietuvius (...) Jie tos paramos prašė, reikalavo ir jos laukė.“¹⁷¹ Tai atitinka partizanų spaudos teiginį: „Tikėjimas, kad karas bus, teikia lietuviui jėgų, skatina jį priešintis, kovoti ir nepasiduoti.“¹⁷²

Taigi vieni partizanai negalėjo laimėti karine prasme. Partizanų taktiką lėmė karo laukimo nuotaikos. 1945 m. tik susikūrus Tauro apygardai, vienas pirmųjų įsakymų skelbė: „Be to, turint galvoje, kad anglosaksai dės visas pastangas, kad bolševizmo klausimas būtų išspręstas ne karo priemonėmis, manoma, kad šitokia padėtis gal neilgai, bet vis tik užsitęs. (...) Išvada. (...) tenka kol kas slaptai organizuoti karines lietuvių jėgas ir ruošti ateities veikimui, taupant gyvąją jėgą ir priemones.“¹⁷³ Susirėmimuose su sovietų kariniais daliniais patirti dideli nuostoliai ir karo laukimas lėmė, kad dauguma partizanų tiesiog vengdavo kovos su SSRS vidaus kariuomene. Tos pačios Tauro apygardos 1947 m. įsakyme nurodoma saugoti jėgas, „vengti aktyvios kovos su NKVD ir kariuomene“¹⁷⁴. Taigi visos aktyvesnės kovos nukeltos į galimo karo pradžią. 1949 m. Lokio rinktinės laikraštis „Sutemų keleivis“ perdavė tą patį: „Vieni negalime bolševizmo nugalėti“, todėl reikia taupyti jėgas, negalima stoti į atvirą kovą, o rengtis, kai Vakarų pasaulis smogs bolševizmui¹⁷⁵. Laukimo taktika kariniuose veiksmuose aiškiai pastebima LLKS dokumentuose. 1949 m. steigiamajame LLKS posėdyje užfiksuota, kad J. Žemaitis-Vytautas siūlė rengti tautą išsilaisvinimui, kuri „turi būti derinama su karo galimybėmis. Vengti tuščių efektų“. Todėl nutarta veiklos taktiką „pagrįsti didesniu visuomeninės veiklos

¹⁶⁸ KAŠĖTA, Algis; KUODYTĖ, Dalia. Partizanų periodinė spauda. *LKA*, t. 12, Kaunas, 1994, p. 80.

¹⁶⁹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 299.

¹⁷⁰ Ten pat, p. 607.

¹⁷¹ ŽYMANTAS, Stasys. Tik vienas kelias – laimėti ar žūti. *Dirva*, 1965 rugpjūčio 18, p. 3.

¹⁷² Ne „taikos“, bet karo troškta ir laukia lietuvių tauta. *Partizanas*, 1950 liepos 17, Nr. 6 (10), p. 4.

¹⁷³ *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.)*: dokumentų rinkinys. Sudarytoja Nijolė Maslauskienė. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2000, p. 78.

¹⁷⁴ Ten pat, p. 169.

¹⁷⁵ Balys Vaičėnas. *Partizano sąsiuviniai. Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*. Parengė Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius. Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013, p. 291.

išvystymu, tai paremiant ginklu¹⁷⁶. Dar vėliau LLKS biuletenyje rašyta: „Pasinerta dar daugiau į pogrindį. Vengiama demonstruoti savo jėgas. Tautos moralines ir fizines jėgas stengiamasi išsaugoti lemiamai kovos fazei.“¹⁷⁷ Taigi karo laukimas darė įtaką partizanų karinei taktikai, t. y. taupyti jėgas lemiamam momentui. Ypač mažėjant gretoms, laukimo taktika tik dar labiau įsitvirtino.

Bet karo kilimo atveju buvo ruošiamasi, bent tai atsispindi dokumentuose. Dažniausiai partizanai rengė planus sukilimui, tai lyg analogija 1941 m. Štai 1945 m. birželio mėn. sukilimo planas anglų–amerikiečių intervencijos momentui, pagal LLA įsakymus paruoštas Tigro rinktinėje¹⁷⁸. Planai partizanų apygardose kurti ir koreguoti ir vėlesniais metais. Apie tai kalbėta 1949 m. rugsėjo pradžioje vykusiame Šiaurės-Rytų srities partizanų vadų sąskrydyje¹⁷⁹. Numatyta vykdyti mobilizaciją karo momentu. 1950 m. Tauro apygardos įsakyme rašyta: „Kaskart ryškiau aiškėja neišvengiamas karas tarp Vakarų ir Sov. Sąjungos. (...) Ta lemiamoji diena šuoliais artėja“, todėl lemiamu momentu numatyta didinti eiles mobilizacijos būdu, tam reikėjo „stropiai ruoštis“¹⁸⁰. LLKS Tarybos biuletenyje irgi aiškiai nurodoma: „Mes ruošiamės Vakarų ir SSSR karo atveju sukilti ir atgauti nepriklausomybę.“¹⁸¹

Kai kurie gyventojai bent pagal kalbas irgi buvo pasiruošę imtis konkrečių veiksmų karo atveju. Ryšių valdybos inžinierius Žiogas galimai dalinosi planais: „Sovietų Sąjungai teks greitai kovoti su amerikiečiais“, todėl reikia būti pasiruošus. „Aš asmeniškai jau pasiruošiau ir reikiamu momentu galiu iš karto paraližuoti telegrafo-telefono ryšį Respublikoje.“¹⁸² Kauno fabriko „Silva“ darbuotoja P. Alūzienė maždaug aiškino: „Jeigu būtų galima, aš visus rusus iššaudyčiau. Jei prasidės karas, aš, nežiūrint į tai, kad moteris, naikinsiu komunistus ir komjaunuolius daugiau nei bet koks kitas vyras.“¹⁸³ Nežinoma, kaip būtų pasitaikius palankiai progai. Bet tai tikrai liudija nepalankumą sovietų valdžiai.

Esant painiai ir neaiškiai situacijai, žmonės neskubėjo įsitraukti į sovietinį gyvenimą. Laukimo būseną visuomenėje pastebėjo ir sovietų saugumas. Rašant apie padėtį aukštosiose mokyklose, anot šios institucijos, ten vieni vykdo antisovietinę propagandą, kiti „laikosi anglų–amerikiečių orientacijos, užima laukiamąją poziciją“, į sovietų valdžios

¹⁷⁶ *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Dokumentų rinkinys. Sudarė Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 299.

¹⁷⁷ *LLKS LB biuletenis*. 1951, Nr. 2, p. 11.

¹⁷⁸ ABARIUS, Laimonas. Lietuvos partizanų Šiaurės-Rytų srities 3-oji Vytauto apygarda (1945–1952 m.). *LKA*, t. 16, Kaunas, 1996, p. 10.

¹⁷⁹ Ten pat, p. 25.

¹⁸⁰ Tauro apygardos istorijos apžvalga. Parengė Bonifacas Ulevičius. *LKA*, t. 3–4, Kaunas, 1992, p. 42–43.

¹⁸¹ GAŠKAITĖ, Nijolė; KUODYTĖ, Dalia; KAŠĖTA, Algis; ULEVIČIUS, Bonifacas. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 29.

¹⁸² 1950 11 18 LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralov specialus pranešimas SSRS MGB 5-osios valdybos 5 skyriaus viršininkui plk. A.Volkov. *LJA*, f. K-41, ap. 1, b. 99, l. 111.

¹⁸³ Ten pat, l. 113

priemonės žiūri ironiškai¹⁸⁴. Laukimo nuotaikos buvo ypač pastebimos pirmųjų pokario rinkimų metu. Sovietų saugumo agentai perduodavo gyventojų nuotaikas ir veiksmus. Buvęs Siesikų parapijos vikaras Jonas Būga atkalbinėjo gyventojus balsuoti, nes „greitai prasidės karas tarp Sovietų Sąjungos ir sąjungininkų, kuriame SSRS pralaimės“¹⁸⁵. Proгимnazijos direktorė Brazauskaitė teigė: „Vis tiek greitai bus karas tarp rusų ir anglų, rusai čia Lietuvoje nepasiliks, todėl nėra ko skubėti.“¹⁸⁶ Tik slopstant įsitikinimams apie greitus pasikeitimus žmonės vis labiau įsijungė į sovietų valdžios kuriamą gyvenimą.

Karo pradžios terminai

Prisiminimuose dažnai galima sutikti teiginius, kad amerikoniai žadėjo ateiti iki / po Šv. Kalėdų ar Šv. Velykų, 1, 15 ar 25 mėnesio dieną. Bet nereikia manyti, kad tai tik vien vėlesnių permąstymų atspindžiai. Kuomet prasidės karas, buvo sprendžiama ir pokario metais. Dažnai spėta, kad vienais ar kitais metais karas tikrai įvyks. 1945 m. Dzūkijos partizanų laikraštis „Už tėvų žemę“ rašė: „Bolševikinio žvėries likvidavimas nėra tik dienų klausimas. (...) Yra rimto pagrindo manyti, kad tai įvyks artimiausiais mėnesiais.“¹⁸⁷ 1946 m. Tauro apygardos įsakymas aiškiai pasakė: „Turimomis žiniomis, iš užsienio karas tarp anglosaksų ir bolševizmo yra dienų klausimas.“¹⁸⁸ Vėliau tokių užtikrintų spėjimų pasitaikė rečiau. 1948 m. „Laisvės žvalgas“ (Tauro apygardos): „Kaip matome, Rusijos padėtis yra gana liūdna, ir bolševikų vadai mato aiškiai, kad jau neteks švęsti 31 revoliucijos metinių.“¹⁸⁹ Dar ir paskutiniai partizanai spėliojo. 1952 m. Maironio rinktinės vadas Vytauto Sankausko-Daukanto raporte minėjo, kad per radiją perdavė – karas prasidės tik 1954 metų rudenį¹⁹⁰.

¹⁸⁴ 1945 06 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus ir kt. aiškinamasis raštas apie Vilniaus ir Kauno valstybinių universitetų agentūrinį-operatyvinį aptarnavimą. *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 20, l. 155–155 II pusė; *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais*. Sudarė Nijolė Gaškaitė, Algis Kašėta, Juozas Starkauskas. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1996, p. 148.

¹⁸⁵ 1945 12 18 LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo P. Kapralov aiškinamasis raštas apie neįgiamas politines nuotaikas dėl pasiruošimo rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui. *LYA*, K-41, ap. 1, b. 90, l. 52–53.

¹⁸⁶ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno pranešimas apie pasiruošimą rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą iki gruodžio 24 d. LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui. *Ten pat*, l. 76.

¹⁸⁷ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 50.

¹⁸⁸ *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.)*: dokumentų rinkinys. Sudarytoja Nijolė Maslauskienė. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2000, p. 154.

¹⁸⁹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 62.

¹⁹⁰ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Sudarytoja Aurelija Malinauskaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1999, p. 112.

Miestuose ir kaimuose žmonės irgi dalinosi gandai. Štai keletas pavyzdžių. Gydytojas Minelga iš Kauno: „Apskritai Lietuva matė daug vėjų ir šis vėjas taip pat greitai pereis ir Lietuva vėliausiai ateinantį rudenį bus, kaip ir buvo, laisva.“¹⁹¹ Utenos apskr. valstietis A. Kulys ragino pakentėti iki Kalėdų, kuomet švęs be komunistų¹⁹². A. Kapušinskas iš Jūžintų valsčiaus kalbėjo, kad „sovietų valdžia prasilaikys iki gegužės 1 d., o po to ją išvis iš Lietuvos“¹⁹³.

Karui vis neįvykstant, pasigirdavo partizanų vadovybės kritika spėliotojų atžvilgiu. Nuskambėdavo atsargesni vertinimai: „Nors faktai rodo, kad politinė įtampa tarp anglosaksų ir Maskvos diena iš dienos auga, tačiau niekas negali tiksliai pasakyti, kada ir kokia forma šis konfliktas subręs.“¹⁹⁴ Ar net vaizdingai tai perteikiant: „Karas gali prasidėti kiekvienu momentu (...) Vienok dienos tikslumu nustatyti, kada ta tikroji karo kibirkštis pasirodys, yra neįmanoma. To nepajėgs padaryti ir didžiausieji politikai. Liaudies patarlė tiesą sako: Karas – ne dešra – neužuosi.“¹⁹⁵ Pasigirdavo ir griežtesnių vertinimų. Lokio rinktinės vadas Balys Vaičenas-Liubartas spaudoje rašė: „Skaitome savo pareiga užkirsti kelią bet kokiems gandams, pramanytiems lengvabūdžių, o kartais net ir prieš agentų apie datas ir kitokias nesąmones. Šiandien visiems aišku, kad pasaulis artėja į naują pasaulinį karą, bet dienos, kurią jis prasidės, niekas nežino, o tie, kurie nustatinėja datas, klysta ir daro tautai žalą“, teigiant, kad lietuviams užteks atsparumo¹⁹⁶. Jūros srities vadas irgi panašiai perdavė: „Nemigdykime mes savęs tuščiomis iliuzijomis ir karo datos nustatinėjimu. Palikime tai tiems, kurie ateities perspektyvas grindžia bobų plepalais ir fantastiškais spėliojimais.“ Bet kartu neneigta: „Tai nereiškia, kad mes netikime greito karo suliepsnojimo galimybe.“¹⁹⁷

Tokiuose pasakymuose galima matyti siekį, kad spėliojantys patirtų mažiau nusivylimų, nes tai savo ruožtu gimdo apatiją. Tai lyg patvirtintų Dzūkų rinktinės laikraščio publikacija: „Daug yra tokių silpnavalių, pradedančių nusivilti vis dar nesulaukiama išsilaisvinimo valanda: mat kai kas būtinai įsikalė į galvą, kad tas išsilaisvinimas turi ateiti to ar kito mėnesio 5, 10 arba 20 dieną, ir kai tokių datų praeina penketas ar šešetas,

¹⁹¹ 1945 07 18 NKVD-NKGB įgaliotinio I. Tkačenko specpranešimas apie 1 LTSR inteligentų suvažiavimo delegatų nuotaikas VKP (b) Organizacinio biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui. *LYA*, K-41, ap. 1, b. 12, l. 168.

¹⁹² 1945 12 18 d. LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo P. Kapralov aiškinamasis raštas apie neigiamas politines nuotaikas dėl pasiruošimo rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui. *LYA*, K-41, ap. 1, b. 90, l. 57.

¹⁹³ 1946 01 05 LSSR NKVD ir NKGB Rokiškio apskr. skyrių viršininkų pplk. Vasiljev ir kpt. Gonorobjev aiškinamasis raštas apie politines gyventojų nuotaikas Rokiškio apskrityje dėl pasiruošimo rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą. *Ten pat*, l. 126.

¹⁹⁴ Tauro apygardos vado pavaduotojo A. Zaskevičiaus-Narimanto laiškas Dainavos apygardos vadui 1947 m. vasario 15 d. *LKA*, t. 23, Kaunas, 1998, p. 56.

¹⁹⁵ Užsienis ir mes. *Mylėk tėvynę*, 1947 rugpjūčio 16, Nr. 6(11), l. 1.

¹⁹⁶ Balys Vaičenas. *Partizano sąsiuviniai. Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*. Parengė Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius. Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013, p. 293.

¹⁹⁷ 1949 Jūros srities vado sveikinimas. *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 9, l. 160–161.

o vis nieko nesulaukiama, linksta pamoti į viską ranka ir jau nieko nelaukti.¹⁹⁸ Bet karo nesulaukimas, nuolatiniai klydimai nustatant konkrečią ar apytikslių datą, sovietų represiniai veiksmai vis labiau stūmė žmonės į neviltį, apatiją ar susitaikymą su esama padėtimi.

Nusivylimas

Vos ne iš paskutinių jėgų partizanai stengėsi įkvėpti krašto žmonėms pasitikėjimo savo jėgomis ir tikėjimo neišvengiamai artėjančiu karu. Ir kartais gana griežtai atsiliepdavo apie abejojančius, tonas net griežtėjo mažėjant karo galimybei. Abejojantys kaltinti pasidavimu sovietų įtakai, silpnavališkumu ir t. t. 1952 m. Pietų Lietuvos srities vado įsakymas įvardijo: „Tik pamišėlis gali netekti vilties į laisvę. Šiandien Vakaruose ginklai kalami dieną ir naktį, o jie, tikėkime, vieną kartą prabils. Ilgai laukti nereikės.“¹⁹⁹ Kęstučio apygardos partizanas Jonas Nuobaras-Lyras (vėliau MGB suimtas ir užverbuotas) prisiminė tokį epizodą, kad J. Žemaitis diskutavo su vienu studentu dėl prasidėsiančio karo. J. Žemaitis aiškino, kad laukė amerikonų ateinant už savaitės, už dviejų, už mėnesio, o studentas ėmė aiškinti, kad komunizmas žlugs labai greit – už dvidešimt ar trisdešimt metų. „Aš net pašiurpau klausydamas tokių studento kalbų. Kai išsiskyrėm su tuo studentu, Žemaitis mums pasakė: „Girdėjote? Vis tiktai įtakos turi komunistinė propaganda...“ – prisiminė buvęs partizanas²⁰⁰. Toks būtų liudijimas, kurio dabar jau neįmanoma patikrinti.

Vienu metu kritikuojami abejojančios, bet kartu suprasta, kad reikia palaikyti juos, nes nusivylę žmonės iš viso galėjo neremti partizanų, nebent tik iš žmogiškojo gailėsčio. Vienas pirmųjų nusivylimo pavojų įžvelgė Dzūkų grupės vadas Juozas Vitkus-Kazimieraitis dar 1945 m. Po nieko Lietuvai nežadėjusios Potsdamo konferencijos jis rašė: „Neišmintinga būtų nuo lietuvių visuomenės slėpti tikrąją, nors laikinai ir sunkiąją mūsų padėtį ir maitinti ją drąsinančiomis, bet klaidingomis informacijomis, po kurių neišsipildymo paprastai ateina žymiai pavojingesnio pobūdžio nusivylimas.“²⁰¹ Bet ši problema neišspręsta. 1949 m. „Prisikėlimo ugnis“: „Pabodo beklausant diplomatų rietenų begalinėje asamblėjų ir konferencijų grandinėje. Kai kas pradeda nustoti vilties... Tačiau, peržvelgę ketverius pokarinius diplomatinį kovų metus, galime prieiti [prie] išvados, kad pasaulį užlieti raudonąja lavina siekiančiam tironui ateina neišvengiamas

¹⁹⁸ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 449.

¹⁹⁹ *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.)*: dokumentų rinkinys. Sudarytoja Nijolė Maslauskienė. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2000, p. 451.

²⁰⁰ *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*. V dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Valstybės žinios, 2006, p. 697.

²⁰¹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 47, 49.

galas ir kad jo pradžios ilgai laukti nebeteks.“ Ir tiesiog ragino: „Nenustokime vilties.“²⁰² O tai nebuvo paprasta raginti sunkumų išvargintus žmones tiesioginių susitikimų metu.

1948 m. Algimanto apygardos partizanas Albinas Milčiukas-Tigras dienoraštyje fikso: „Man įdomu vaikščioti po apylinkes, bendrauti su žmonėmis, dalytis išpūdžiais. Užėini pas žmogų ir tave apipila klausimais: „Ar greitai bus karas?“²⁰³ Kokie atsakymai buvo, paaiškina Dzūko dienoraštis: „O žmonės neduoda ramybės. Kaip sunku žmogui atsakyti į klausimus: (...) Sakykit, ką jūs manot, ar gali šiais metais karas būti, ar ne? (...) Ramini žmogų kartais kaip įmanydamas, pasakoji, ką tik geresnio sugalvoji, o kartais nieko nepasakai. „Nieko, gaspadoriau, taip ilgai negali būti“, – bendra fraze atsakai.“²⁰⁴ Arba: „Ir vėl aiškinu, kad karas nežinia kada prasidės, tačiau jis bus netrukus, o dėl to, kad... ir t. t., ir t. t.“²⁰⁵ Tokie klausimai jau liudijo apie žmonių pasimetimo ir nusivylimo nuotaikas. Jūros srities štabo narys Vaclovas Ivanauskas-Gintautas aiškino: „Tai gyvu žodžiu pakelti gyventojų viltis įmanoma kiekvienam pareigūnui, kiekvienam p[a]rt[izanu]. Deja, į gyventojų klausimus apie karą daugelis p[a]rt[izanų] atsako miglotai, žmonės gi galvoja, kad p[a]rt[izanai] geriau negu kiti gali žinoti apie tarptautinę padėtį. Išgirdę neaiškius išsireiškimus ar net gana pesimistines mintis, pasidaro dar apatiškesni, pasiduo-da bolševikų spaudimui.“²⁰⁶ Taigi kritika ir abejojančiųjų palaikymas turėjo susiderinti.

Realybė diktavo sąlygas, abejojančiųjų skaičius augo, galutinai nusivylusiųjų – taip pat. Kartu būta prieštarų pasitikinčiųjų ir nusiviliančiųjų jausmų. Pirmieji žmonių nusivylimai atėjo jau 1945 m. Valstietė Kuivinskienė (?) iš Biržų apskr. kalbėjo: „Kaip galėjo leisti lietuvių išvežimą Anglija ir Amerika, kurios daug kartų stipresnės už Sovietų Sąjungą. Reiškia, Rusijos, matyt, bijo visi.“²⁰⁷ A. Vorotnikaitis iš Kybartų laiške į JAV rašė: „Visi žiūrim į vakarus, ar neateis iš ten kokia nors pagalba. Jeigu iš vakarų nesulauksim jokios pagalbos, tai ateis liūdna valanda lietuvių tautai.“²⁰⁸ Zarasų apskrityje nuo sovietų valdžios besislapstęs K. Krasauskas dienoraštyje rašė: „Žmonės vis daugiau nerimsta, vis labiau kalba, kad nebeilgai, nebeilgai taip bus – greit įvyks permaina. Visi kažkodėl laukia ateinančio mėnesio pirmųjų dienų. Esą baigiasi taikos konferencija, esą Lietuvon jau atvyko Amerikos kariuomenė, tad tuoj būsianti Lietuva laisva nuo bolševikų. Man džiugu darosi, kad šitokios žinios pasiekia mano ausis, tačiau jomis beveik netikiu,

²⁰² Ten pat, p. 63, 64.

²⁰³ MILČIUKAS-TIGRAS, Albinas. Siekiant laisvės. Dienoraštis. LKA, t. 27, Kaunas, 2000, p. 150.

²⁰⁴ *Lionginas Baliukevičius. Partizano Dzūko dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras 2011, p. 132.

²⁰⁵ Ten pat, p. 174.

²⁰⁶ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 318.

²⁰⁷ 1945 08 18 L. e. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro D. Jefimov aiškinamasis raštas apie LSSR gyventojų politines nuotaikas VKP (b) Organizacinio biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 12, l. 241.

²⁰⁸ 1945 09 28 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo plk. A. Kolotuškin specialus pranešimas VKP (b) Organizacinio biuro Lietuvai pirmininkui M. Suslovui. LYA, K-41, ap. 1, b. 12, l. 276.

nes jau daug kartų buvo laukta, džiaugtasi, o vis veltui ir veltui.²⁰⁹ Kitur dar prideda: „Dabar jau neliko ko laukt. Anot Petro, jau išsibaigė visi terminai ir nieko negelbsti; nei pirmas, nei penkioliktas, nei dvidešimtas, nei trisdešimtas.“ Taip mažstančiųjų daugėjo kas metai. 1953 m. Paparčių (Vievio r.) kunigas Dumbliauskas maždaug sakė: „Karo, aišku, ilgai nebus, jeigu net Čerčilis ir tas prakalbo apie susitaikymą su SSRS.“²¹⁰ O kai kada apie karą spręsta labai butišškai. Sviestas, cukrus „atpigo, reiškia, karo nebus“²¹¹. O partizanas Dzūkas taip apibendrina prieštaringas Dzūkijos kaimų žmonių nuotaikas: „Kaimas gyvena neįtikėtinomis sensacijomis, kurios kaip greit išiliepsnoja, lygiai taip greit ir užgęsta. Atitinkamai derinasi ir nuotaikos: čia džiaugiamasi, čia, nepasitvirtinus gandams, vėl grįžtama į karčią tikrovę, nusivylimą, Vakarų neveiklumą sielojamasi ir pykstama.“²¹²

Sunkėjant kovai, dalis partizanų deklaruodavo savo pozityvias nuotaikas, susitaikymą su savo likimu. 1952 m. jau kartą minėtas partizanas V. Sankauskas-Daukantas rašė laiške: „Iš radijo pranešimų atrodo, kad laisvė ateis tik už 3–4 metų (aišku, jei pultų rusai, tai įvyktų greičiau). Mano bendražygiai kartais netenka nuotaikos. O man vis vien, net jei jos visai nesulauktume, aš nenuliūstu. Mūsų likimas – Dievo valioje.“²¹³ Pagal prisiminimus, net ir žūstantys partizanai neprarasdavo vilties. Partizanų rėmėja Bronė Jovaišaitė taip perdavė Rytų Lietuvos srities vado Antano Slučkos-Šarūno ir jo žmonos paskutines gyvenimo minutes: „Šarūnas su Railaite plėšė popierius, abu persimainę, aš jiems dar pasakiau: Va, pasibaigė mūsų gyvenimas. Šarūnas atsakė: Taip, pasibaigė (...) Girdėjom iš Amerikos sakant, kad greit būsime išlaisvinti, jūsų iš Lietuvos Sibiran jau nieks nebespės išvežt.“²¹⁴ Guodimąsi karo atėjimu perdavė ir ryšininkė Joana Valentina-vičiūtė-Karbočienė: „Juo tolyn, tuo buvo sunkyn slėptis, nes jau ir žmonės buvo nusivylę, pavargę, baimės iškankinti. Šitiek metų nesulaukė vaduotojų iš Amerikos. Bet gal ir gerai, kad tokie gandai sklido, vis tiek mums kito kelio nebuvo, vis šiek tiek ramino.“²¹⁵

Partizanų nusivylimo nuotaikų jų spaudoje neaptiksime, nes ji atvirksčiai – siekė palaikyti optimizmą. Straipsniai ir atsišaukimai galėjo tik kritikuoti abejojančius ir raginti turėti kantrybės. Partizanų būsenas atskleidžia kiti šaltiniai. Pirmuoju nusivylimo požymiu galima laikyti masinę besislapstančiųjų ir partizanų legalizaciją 1945 m. Sovietų saugumo

²⁰⁹ 1945 09 23 K. Krasausko (iš Zarasų apskrities Galilaukio kaimo) užrašai, l. 7–8. Kopija autoriaus archyvas.

²¹⁰ 1953 06 19 LSSR vidaus reikalų ministro pplk. J. Vildžiūno aiškinamasis raštas apie gyventojų nuotaikas dėl centrinių ir sričių įstaigų reorganizavimo ir personalo sumažinimo LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui. *LYA*, K-51, ap. 1, b. 151, l. 247.

²¹¹ BIELIAUSKAS, Pranas. *Dienoraštis 1920–1957 m.* Vilnius: Homo liber, 2012, p. 470.

²¹² Dzūkas. Kaimo visuomenės moralinis stovis, nuotaikos, pasireiškiančios žalingos ir teigiamos įtakos, sąmoningumas, ydos ir trūkumai. *LKA*, t. 6, Kaunas, 1993, l. 107.

²¹³ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje.* Sudarytoja Aurelija Malinauskaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1999, p. 38.

²¹⁴ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai.* IV dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 380.

²¹⁵ ŠIMĖNAS, Antanas. *Kovoje dėl laisvės. Panevėžio-Algimanto-Vyčio apygardų partizanai.* Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1998, p. 201.

duomenimis, legalizuota 36 272, per visą 1944–1952 m. laikotarpį – 38 597 asmenys.²¹⁶ Kitais duomenimis, 1945 m. iš bendrojo skaičiaus apie 6160, o 1946 m. 1055 galėjo būti partizanai, o per visą laiką tokių ne mažiau kaip 25 tūkst.²¹⁷ Sovietų saugumo rengta statistika gali pagrįstai kelti abejonių. Nes ne visuomet atitinka skaičiai atskiruose dokumentuose, neaišku, kiek paprasčiausiai besislapstančiųjų nuo mobilizacijos į Raudonąją armiją buvo prirašyta „banditų“ kategorijai ir t. t. Bet legalizavusiųjų skaičiai buvo ženklūs, jie smarkiai sumažino bendrą partizanų kiekį. Žinoma, nusivylimas buvo viena iš masinės legalizacijos priežasčių, bet ne vienintelė. Ji ypač motyvavo tuos, kurie tikėjosi tik trumpai pasislapstyti ir greitai sulaukti karo. Kai kurių partizanų atsakas į kvietimus legalizuotis buvo griežtas ir bekompromisis. Štai į paskelbtą griežtą LSSR vidaus reikalų komisaro J. Bartašiūno nurodymą legalizuotis Aukštaitijos partizanas Uosis atsakė: „Jau ne paslaptis, kad naujas karas – dienų klausimas, jis bus trumpas, ir komunizmo galas visiems aiškus.“²¹⁸ Nors vėliau jis turbūt mąstė kiek kitaip. Po 1946 m. neskelbtos visuotinės legalizacijos akcijos, bet individualaus kreipimosi pasitaikė dažnai. Sovietų saugumas irgi motyvuodavo, kad priešintis beviltska, besipriešinančiųjų prognozės neteisingos. 1946 m. sovietų saugumas per savo agentūrą, siekdamas sunaikinti pasipriešinimą, pradėjo skleisti pasyviosios rezistencijos idėja, t. y. nutraukti ginkluotą kovą ir laukti patogaus momento sukilti (t. y. prasidėjus karui), kritikavo aktyvios ginkluotosios kovos šalininkus, nes tokia kovos forma yra didelių nuostolių priežastis. Nors agentūros skleidžiama informacija neneigė paties karo galimybes. MGB fiktyviai sukurtu Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) direktyvinis biuletenis 1947 m. nurodė: „Tie (...) pasuko į griežtai priešingą – aktyvaus ginkluoto pasipriešinimo kelią, mesdami šūkius apie greitą karą tarp Rytų ir Vakarų /„dienų klausimas“, tie įvedė plačias apylinkes į beprasmį vargą, sukišo šimtus be reikalo į prienagus.“²¹⁹ Nėvykstant greitoms permainoms, dalis pogrindininkų pritarė tokiai kovos formai. Dar tyrinėtojas Liūtas Mockūnas pastebėjo, kad pasyvaus pasipriešinimo taktika galėjo atrodyti racionaliai²²⁰. Nepavykus šios taktikos primesti visiems partizanams, toliau MGB veikė prieš konkrečius asmenis, kviečiant juos išeiti iš kovos, motyvuojant tais pačiais argumentais. Net 1954 m. KGB Biržų rajono skyriaus laiške partizanei teigta: „Visam pasauliui yra žinoma, kad paskutinis karas, kuris buvo vedamas imperialistų Indokinijoje, užsibaigė, o apie karą prie Tarybų Sąjungą netenka ir svajoti.“²²¹

²¹⁶ TININIS, Vytautas. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 2. Vilnius: KAM Leidybos ir informacinio aprūpinimo tarnyba, 2003, p. 75.

²¹⁷ KAŠĖTA, Algis. Antisovietinio pasipriešinimo mastai Lietuvoje 1944–1953 m. *LKA*, t. 14, Kaunas, 1995, p. 71.

²¹⁸ Ten pat, p. 73.

²¹⁹ *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė 1945–1950 m.*: dokumentų rinkinys. Vyr. redaktorius Kęstutis Remeika. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2003, p. 112.

²²⁰ MOCKŪNAS, Liūtas. *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 233.

²²¹ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. IV dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 75.

Nusivylimas Vakaraais ir lietuvių išeiviais nuolat didėjo. Tai liudija įvairūs dokumentai. J. Lukša taip perdavė 1947 m. pažįstamo partizano ištartus žodžius: „Jie mus atidavė mirčiai Jaltoje, Potsdame... Kartojta ir toliau tas klaidas (...) net nenorėdami žinoti, kad mes dar esam jais ne tik nenusivylę, bet kad tęsiam kovą su jų „sąjungininku“, nebežinodami pralaimėjimo.“²²² O 1947 m. MGB slaptasis bendradarbis perdavė maždaug tokią Dainavos apygardos Šarūno rinktinės partizano Juozo Treigio nuomonę: „Reikalai beviltiški. Viršininkai visą laiką žada, kad greitai Anglija ir Amerika padės, bet karo vis dar nesimato ir niekas tuo daugiau nebetiki, kad greitai karas bus, tikriausiai ir vėl žiemą teks išgyventi miške.“²²³ Netrukus šis kovotojas žuvo. Partizanas Dzūkas irgi konstatavo: „Ilgai besitęsianti kova sumažino partizanų atsparumą ir neiššaukė nusiminimo. Vienintelis dalykas, ką šiandien partizanų tarpe galima sutikti, – tai nusivylimas Vakarų neveiklumu, t. y. toks pats reiškinys, kurį visoje tautoje galima sutikti.“²²⁴

Nusivylimas pasireiškė prakeiksmiais Vakarams, kurie neva išdavė duotus pažadus. Vyčio apygardos partizanas Baltis perdavė tokias nuotaikas: „O tiktai kitais metais gali kilti karas. Visi keikia bolševikus, dar labiau anglus ir amerikonus. Tarias, tarias, tęsia, o čia bolševikai žudo žmonės.“²²⁵ O Vyčio apygardos vadas lietuvių išeivius vadino „perdylomis“, kurie „nemato, nežino ir neatjaučia“²²⁶. Bene skausmingiausių jausmus perdavė sužeistas Žvelgaičio rinktinės vadas Pranas Muningis prieš nusišaudamas²²⁷. Deja, nepavyko surasti originalaus jo laiško, saugumo ataskaitoje pateikta tik ištrauka, kurios pažodinis vertimas yra toks: „Sėkmingos kovos linkiu kovojantiems toliau. Tegul bus prakeikta amerikoniškoji demokratija, padedanti naikinti ramias tautas.“²²⁸ Kodėl jis užrašė tokius prakeiksmus? Gal kad jo sąsajos su Amerika buvo kiek stipresnės nei kitų? Jo tėvai gyveno Bruklina (JAV). MGB duomenimis, jam iš Amerikos atsiųsdavo vaistų, skirtų partizanams²²⁹. Bet tai tik prielaidos. Sovietmečio autoriai irgi remdavosi šiuo laišku²³⁰, demonstruodami „banditų“ nusivylimą. Bet tik cituodavo ne iš dokumentų, o iš tendencingai parengtos propagandinės apybraižos, kur laiško motyvai išplėtoti: „Būkite prakeikti anglai ir amerikiečiai, žmonių žudikai. Jūs mane ir mano vyrus suvedžiojote ir niekšiška apgavote. Mes kovojome, beprasmiškai liejome kraują, žudėme kitus. Dabar

²²² DAUMANTAS, Juozas. *Partizanai*. Vilnius: Vaga, 1990, p. 297–298.

²²³ KAŠELIONIS, Bronius. *Dainavos partizanai: Šarūno rinktinė: dokumentai ir prisiminimai*. Vilnius: dizaino studija „Daba“, 1999, p. 219.

²²⁴ Dzūkas. LK-jų moralinis stovis, nuotaikos, pasireiškiančios žalingos ir teigiamos įtakos, sąmoningumas, ydos ir trūkumai Dainavos apygardoje. *LKA*, t. 6, Kaunas, 1993, p. 88.

²²⁵ *Partizano Balčio dienoraštis*. Parengė Vaclovas Slivinskas. Kaunas, 2018, p. 260.

²²⁶ Ten pat, p. 270.

²²⁷ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Sudarytoja Aurelija Malinauskaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1999, p. 134.

²²⁸ E. p. LSSR MGB Joniškio apskrities skyriaus virš. mjr. Gorskij aiškinamasis raštas apie Joniškio apskr. skyriaus agentūrinį-operatyvinį darbą 1950 m. vasario mėn. *LYA*, K-41, ap. 1, b. 928, l. 113.

²²⁹ *Trupinėliai laisvės žiburiai. Rezistencinės kovos atgarsiai Kruopių valsčiuje*. Sudarytoja Romualda Gailiūšytė-Dapšienė. Vilnius: Jandrija, 2010, p. 21, 26.

²³⁰ LAURINAITIS, Stasys; RAKŪNAS, Algirdas. *Kovoje už socialistinę Lietuvą*. Vilnius, 1983, p. 98.

žūstame be garbės, be pergalės, keikiami ir smerkiami visų. Prakeikiu jus, žmonių žudikai. (...) Prakeikiu jus, žmonių žudikus. Mano ir kitų brolių kraujas šaukiasi dangaus keršto. Dar kartą būkite prakeikti. Vyrai, gelbėkitės, kaip kas išmanote, mus apgavo, apdūmė akis pačiu žiauriausiu būdu.“²³¹ Greičiausiai apybraižos autorius žinojo apie laišką, bet jau labai sufantazavo turinį, sudėdamas visai kitus akcentus.

1952 m. pradėta kurti Vyčių sąjunga, turėjusi tęsti neginkluotą kovą, irgi negailėjo kritikos nurodydama Vakarų klaidinimus: „Vakarų propagandos įtikinėjimai, garantijos: „Mes jus išlaisvinsime!“, „Mes aukojamės ir kovojame dėl lietuvių tautos laisvės“, „Mes, mes... ir mes...“²³² Pasibaigus kovoms A. Ramanauskas-Vanagas irgi kaltino: „Mes nesvyruodami patikėjome tiesos pergale ir laisvojo Vakarų pasaulio sąžine. (...) Mes patikėjome pažadais, bet buvome apvilti. Šiuo atžvilgiu daugiau išskirti galėtume tik amerikiečių tautą. Išėjo taip, kad šiandien dar vis tebekartojamais Vakarų pasaulio gražiais pažadais jau labai mažai kas betiki. Ar begali mus kovai uždegti jų vadovų pareiškimai, kuriuose sakoma, kad jie nesitaikstys su mūsų amžinu pavergimu! Ačiū, ponai! (...) Mes jau įsitikinome, ką reiškia jūsų žodis „tuoj“, „greičiau, negu tikitės“, o ką jau sakyti apie tikrąją prasmę jūsų žodžių „amžinas“ ar „galop“.“²³³ Atrastume ir daugiau panašių kaltinimų ir nusivylimų pavyzdžių.

Reikia pastebėti, kad ir užsienyje pasitaikė gyvenančių lietuvių, kurie gana anksti suprato tą nusivylimą. Dar 1950 m. VLIK veikėjas J. Brazaitis rašė: „Vakarų aliantų, britų, amerikiečių, vadovaujančių sąžinė turi prisiimti didelę moralinės atsakomybės dalį. Ne kas kitas, o juk Rooseveltas ir Churchillis paskelbė 1941 liepos 4 Atlanto Chartoj pažadą atstatyti suverenines teises ir laisvę tų tautų, kurioms prievarta jos buvo atimtos. Jeigu ne tie pažadai, girdėti per radiją, daug didesnis skaičius iš Lietuvos būtų pasitraukę nuo bolševikų, gelbėdami savo gyvybę. Bet pasitikėdami didžiaisiais valstybių vadais ir norėdami prisidėti prie jų pažadų greitesnio įvykdymo, jie liko savo krašte. Ir dabar po kelerių metų jie jaučiasi tų vakarinių aliantų ir jų chartų apvilti ir išduoti.“²³⁴ Vėliau išėivijoje nusivylimas dar labiau suprastas. Iš Vakarų pusės žvelgdamas S. Žymantas perdavė: „Šią antrąją sovietų okupaciją lietuviai sutiko psichologiškai jai neparuošti ir organizaciniai nepasiruošę. Vakariečių savam likimui išduoti, betgi tąja didžiaja išdavyste atsisakydami tikėti, greito išsivadavimo neviltinga viltimi gyvendami.“²³⁵ Ta tariama išdavystė irgi buvo įsivaizduojama. K. Girnius matė tokią mąstančiųjų psichologiją: „Partizanai ir daugelis kitų lietuvių tiek vilčių dėjo į amerikiečius ir buvo taip apvilti dėl to, kad pašamonėje ieškodami pagrindo Amerikai suversti atsakomybę už savo nelaimės,

²³¹ DOBILAS, P. Šūviai iš pasalų. *Tarybinis Balsas* (Joniškis), 1960 gegužės 5, p. 3.

²³² *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 684.

²³³ RAMANAUSKAS-VANAGAS, Adolfas. *Daugel krito sūnų*. Vilnius: Mintis, 1991, p. 435–436.

²³⁴ BRAZAITIS, Juozas. *Vienių vieni*. Vilnius: Į laisvę fondas, 1990, p. 477.

²³⁵ ŽYMANTAS, Stasys. Karas, kurio niekas neskelbė. *Dirva*, 1965 rugpjūčio 13 d., p. 3.

jie nebepripažįsta didele dalimi patys savyje sukėlę išvadavimo viltį. Nelaimė lengviau pergyvenama, kai kitas kaltas.“²³⁶

Tariamasis išdavystės motyvas buvo nuolat palaikomas. Taip panašiai ir užtikrintai mąstė ir tebemažsto neutraliai, prosovietišškai ir antisovietišškai nusistatę žmonės. Tai įsirižė į atmintį ir persikėlė į prisiminimus. Natūralu, kad kuo daugiau tikimasi ir nesulaukiama, tuo stipriau nusiviliama.

Išvados

Dažnai liudininkų prisiminimuose užtikrintai tvirtinama, kad Vakarai (t. y. Amerika, užsienio lietuviai) skelbė pažadus apie prasidėsiantį pasaulinį karą ir ateisiančią pagalbą. Šių tariamų pažadų neįgyvendinus, liudininkai patyrė nusivylimą Vakarų „išdavyste“. Prisiminimuose dažniausiai žinių šaltiniu nurodomos užsienio radijo stotys. Tokie praeities įvykių vertinimai nėra vien tik vėlesni liudininkų išsigalvojimai, o iš praeities paimti įspūdžiai, kurie ir praeityje nevisiškai atitiko realybę. Po Antrojo pasaulinio karo ginkluotosios rezistencijos dalyvius ir kitus krašto žmones pasiekdavo tik fragmentinės žinios iš užsienio. Nėra tvirtų įrodymų, kad lietuvių išėivijos veikėjai sąmoningai skatino ginkluotą pasipriešinimą, bet kai kurios jų nuomonių interpretacijos jau Lietuvoje galėjo skatinti neišvengiamo karo laukimą.

1945–1953 m. gyvenę ir mąstę apie karo galimybes Lietuvos žmonės prisiminė 1940–1941 m. įvykius, kai pranašautas karas tarp Vokietijos ir SSRS prasidėjo. Gandai apie sovietų valdžios laikinumą ir ateisiančius vokiečius pradėjo skliti jau 1940 m. rudenį. Daugiausia tai pastebima tarp antisovietišškai nusiteikusių lietuvių. Žlugus nerealiems planams dėl valstybingumo atkūrimo padedant Vokietijai, besiformuojantis tautinis antinacinis pagrindis pradėjo sieti išsivadavimą su Vakarų sąjungininkų (Didžiosios Britanijos, JAV) pagalba, nesuvokiant esamos pasaulinės politikos. Greitai Lietuvoje pasklido žinia apie 1941 m. rugpjūčio 14 d. pasirašytą Atlanto chartiją. Remiantis 1940–1944 m. patirtimi, prognozuota pokario situacija. Tikėjimas iš Vakarų ateisiančia pagalba persidavė įvairiems visuomenės sluoksniams. Tai buvo viena iš antisovietinio pasipriešinimo kilimo priežasčių.

Visuomenę laukti karo ypač skatino sudėtinga pokario situacija, besitęsiančios sovietų represijos, sunki materialinė padėtis. Dažnai šaltiniu, pranešančiu apie artėjantį karą, nurodomos užsienio radijo stotys. Nėra įrodymų, kad Vakarų sąjungininkų valstybių radijo laidose kviesta į aktyvią ir atvirą kovą bei žadėta greita pasaulinio karo pradžia, bet kartais kalbinis barjeras, aptakių žodžių prasmės nesupratimas besiklausantiems antisovietinės rezistencijos dalyviams ir kitiems žmonėms leido formuoti nepagrįstus norus. Taip pat

²³⁶ GIRNIUS, Kęstutis. *Partizanų kovos Lietuvoje*. Vilnius: „Mokslo“ leidykla. 1990, l. 359.

sovietinio radijo laidose transliuota informacija irgi buvo savitai interpretuojama. Dažnai siekiami norai buvo laikomi realybe.

Kitu informacijos šaltiniu apie artėjantį karą tapo sovietinė spauda, nors ji propagandiskai deklaravo taikos politiką, smerkė karo kurstytojus, bet vien užsiminimas apie ideologinę priešpriešą pasaulyje, ginkluotus susidūrimus viename ar kitame krašte leido skaitytojams interpretuoti tai kaip karo neišvengiamumą, besibaigiantį Vakarų šalių pergale.

Kitas šaltinis, platinęs karo kilimo neišvengiamybę, buvo įvairiausios gyventojų kalbos ir gandai. Dėsninga, kad tikrų žinių trūkumą žmonės pakeisdavo gandai, dažniausiai nepatikimais ir perdėtai.

Nors 1944 m. Vokietijos kariuomenė pralaiminėjo visuose frontuose, dalis gyventojų dar tebetikėjo jos kariniu atsigavimu. Nacistinei Vokietijai pralaimint, prognozuojamo vokiečių faktoriaus svarba tolesniuose įvykiuose mažėjo, ji užėmė ne pagrindinę, bet šalutinę vietą. Nacių okupacijos metais stiprėjęs įsitikinimas, kad pokario Lietuvos likimą nulems Didžioji Britanija ir JAV, toliau plito. Karo laukė ne tik lietuviai, be ir lenkai, tik jie tikėjosi rezultatų, susijusių su Lenkijos valstybės atkūrimu.

Karo laukimas sietas ne tik su bendrais pamąstymais, bet ir su konkrečiais įvykiais pasaulyje. Kartais prognozuota pagal lokalius nutikimus Lietuvoje, bet dažniau vaizduotė žadino žinios apie neramumus užsienyje. Dar viena laukimo paskata lietuvių partizanams buvo manymas, kad užsienio valstybės žino ir neužmiršo jų sunkios kovos. Savaip interpretuoti užsienio šalių vadovų pasisakymai, atominės bombos sukūrimas, kariniai susidūrimai pasaulyje leisdavo patvirtinti išankstines nuotaikas. Paskutinis didesnis karo laukimo epizodas susijęs su 1950 m. prasidėjusiu Korėjos karu. Pasibaigus šiam karui, laukimas virto daugiau individualiu reiškiniu.

Lietuvių partizanų taktiką lėmė karo laukimo nuotaikos. Laukimo taktika, t. y. kaupti jėgas lemiamam momentui, vis labiau įsitvirtino. Dažniau rengti planai sukilimui ir mobilizacijai. Esant karo laukimo situacijai, Lietuvos žmonės neskubėjo įsitraukti į sovietinį gyvenimą.

Laikmečio dokumentuose prognozuota karo pradžios data. Vis nepasitvirtinant prognozėms, pasigirdavo lietuvių partizanų vadovybės kritika spėliotojų atžvilgiu. Šioje kritikoje galima matyti siekį, kad spėliojantys patirtų mažiau nusivylimų, kurie pereitų į apatiją.

Lietuvių partizanai stengėsi palaikyti krašto žmonių pasitikėjimą savo jėgomis ir tikėjimą neišvengiamai artėjančiu karu, kartais gana griežtai atsiliepdavo apie abejojančius. Kritika ir abejojančiųjų palaikymas turėjo susiderinti. Nepaisant to, abejojančiųjų ir nusivylusiųjų skaičius augo. Sunkėjant kovai, dalis partizanų deklaruodavo pozityvias nuotaikas, susitaikymą su savo likimu, bet kiti reikšdavo nusivylimą. Pirmuoju didesniu nusivylimo požymiu galima laikyti masinę besislapstančiųjų ir partizanų legalizaciją 1945 m. Nusivylimo Vakarams ir lietuvių iševiais didėjimas pasireiškė aštria kritika Vakarams, kurie neva išdavė duotus pažadus. Tariamoms išdavystėms motyvas įsirėžė į atmintį ir vėliau persikėlė į prisiminimus.

Archyviniai šaltiniai

1. Lietuvos ypatingasis archyvas. Įvairių sovietų saugumo skyrių dokumentai – f. K-41, ap. 1.
2. Lietuvos ypatingasis archyvas. LSSR KGB sekretoriatas – K-51, ap. 1.
3. Lietuvos ypatingasis archyvas. Baudžiamosios bylos – f. K-1, ap. 58.
4. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas. Šaulio Petro Paulaičio tarnybos lapas 1939 m. kovo 22 d. – f. 561, ap. 12, b. 7500.

Publikuoti šaltiniai

1. „Nuo ko mes bėgome...?“ Julijos Tverskaitės-Maceinienės, Antaninos Tverskaitės, Antano Maceinos dienoraščiai (1940–1946). Sudarė Tatjana Maceinienė, Vilnius, 2019.
2. Agento „Bagdonas“ 1950 m. lapkričio 16 d. pranešimas. *Laisvės kovų archyvas*, t. 15, Kaunas, 1995, p. 101–103.
3. *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*. V dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Valstybės žinios, 2006, 983 p.
4. *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. II dalis, 1 knyga. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Vilspa, 1998, 724 p.
5. *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. II dalis, 2 knyga. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Vilspa, 1998, 717 p.
6. *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. IV dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2004, 670 p.
7. *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Vaga, 1996, 908 p.
8. *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. VI dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2008, 957 p.
9. Baliukevičius Lionginas. *Partizano Dzūko dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, 221 p.
10. BIELIAUSKAS, Pranas. *Dienoraštis 1920–1957 m.* Vilnius: Homo liber, 2012, 704 p.
11. BLYNAS, Zenonas. *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007, 723 p.
12. Briedžio rinktinės vado Ramūno 1951 m. spalio mėn. 31 d. įsakymas. *Laisvės kovų archyvas*, t. 10, Kaunas, 1994, p. 42–43.
13. Bus karas ar ne? *Už tėvų žemę*, 1946 kovo 10, Nr. 4 (16), l. 2.
14. Buvusio Amerikos ambasadoriaus TSR Sąjungoje Stendlio pareiškimas. *Tiesa*, 1946 03 12, p. 6.
15. Čerčilio kalba Fultone. *Tiesa*, 1946 kovo 13, p. 5.
16. Čerčilio kalbos atgarsiai. *Tiesa*, 1946 kovo 9, p. 5.
17. Čerčilis žvangina ginklus. *Tiesa*, 1946 03 12, p. 1.

18. Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės Vaidoto grupės partizano Broniaus Vasiliausko-Bevardžio dienoraštis. *Laisvės kovų archyvas*, t. 33, Kaunas, 2003, p. 37–62.
19. DAUMANTAS, Juozas. *Partizanai*. Vilnius: Vaga, 1990, 574 p.
20. DOBILAS, P. Šūviai iš pasalų. *Tarybinis balsas* (Joniškis), 1960 gegužės 5, p. 3.
21. DOGELIS, Povilas. *Kas peryventa: 1930–1949 m. dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017, 824 p.
22. Draugo J. V. Stalino interviu „Pravdos“ korespondentui dėl p. Čerčilio kalbos. *Tiesa*, 1946 03 13, p. 1.
23. Dzūkas. Kaimo visuomenės moralinis stovis, nuotaikos, pasireiškiančios žalingos ir teigiamos įtakos, sąmoningumas, ydos ir trūkumai. *Laisvės kovų archyvas*, t. 6, Kaunas, 1993, l. 100–108.
24. Dzūkas. LK-jų moralinis stovis, nuotaikos, pasireiškiančios žalingos ir teigiamos įtakos, sąmoningumas, ydos ir trūkumai Dainavos apygardoje. *Laisvės kovų archyvas*, t. 6, Kaunas, 1993, p. 84–93.
25. YLIUS, Antanas. Tauro apygarda. Prisiminimų fragmentai. *Laisvės kovų archyvas*, t. 1, Kaunas, 1991, p. 48–64.
26. JARAMINAS, Feliksas. *Sovietinio teroro sutemose*. Vilnius: Kardas, 1994, 95 p.
27. Kelias į nepriklausomybę. *Į laisvę*, 1943 rugpjūčio 14, Nr. 16, Ekstra laida, p. 1.
28. KUBILIUS, Vytautas. *Dienoraščiai 1945–1977 m.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 479 p.
29. LAF 1941 m. kovo 19 d. atsišaukimas į krašto gyventojus. *Laisvės kovų archyvas*, t. 11, Kaunas, 1994, p. 184–185.
30. Laisvės Karžygys, 1944.XII.5, Nr. 3. *Laisvės kovų archyvas*, t. 15, Kaunas, 1995, p. 34–35.
31. *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Dokumentų rinkinys. Sudarė Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Kaunas 1996, 626 p.
32. *Laisvės kovotojų prisiminimai*. VII dalis, 2 knyga. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2010, 708 p.
33. *Laisvės kovotojų prisiminimai*. VIII dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2014, 632 p.
34. Lelešius-Grafas Justinas. *Partizanų kapeliono dienoraštis*. Kaunas: Į laisvę fondas, 2006, 264 p.
35. *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais*. Sudarė Nijolė Gaškaitė, Algis Kašėta, Juozas Starkauskas. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1996, 722 p.
36. *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė 1945–1950 m.*: dokumentų rinkinys. Vyr. redaktorius Kęstutis Remeika. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2003, 485 p.
37. *Lietuvos partizanų Žemaičių apygarda 1945–1953 m.*: dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2010.
38. *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.)*: dokumentų rinkinys. Sudarė Nijolė Maslauskienė. Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2000, 585 p.
39. LLA Alytaus apylinkės vado 1945 05 02 atsišaukimas į Alytaus apylinkės LLA partizanus dėl tolesnių veiksmų karui pasibaigus. *Laisvės kovų archyvas*, t. 15, Kaunas, 1995, p. 21–23.

40. LLA Vanagų Vyriausiojo Vado operatyvinis įsakymas Nr. 5 (1945 04 05) apygardoms dėl aktyvių kovos veiksmų. *Laisvės kovų archyvas*, t. 14, Kaunas, 1995, p. 32–34.
41. LUKŠA-DAUMANTAS, Juozas. *Laiškai Mylimosios*. Kaunas: Į laisvę fondas, 1994, 247 p.
42. MILČIUKAS-TIGRAS, Albinas. Siekiant laisvės. Dienoraštis. *Laisvės kovų archyvas*, t. 27, Kaunas, 2000, p. 50–170.
43. MIRIJAUSKAS, J. Kalniškės mūšis (1945 m. gegužės 16 d.). *Laisvės kovų archyvas*, t. 17, Kaunas, 1996, p. 197–208.
44. Ne „taikos“, bet karo trokšta ir laukia lietuvių tauta. *Partizanas*, 1950 liepos 17, Nr. 6 (10), p. 4.
45. NYKA-NILIŪNAS, Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, 647 p.
46. „Nuo ko mes bėgome...?“ Julijos Tverskaitės-Maceinienės, Antaninos Tverskaitės, Antano Maceinos dienoraščiai (1940–1946). Sudarė Tatjana Maceinienė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2019, 340 p.
47. Paaiškinimai jiems. *Į laisvę*, 1943 gruodžio 18, Nr. 23, p. 1.
48. *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, 712 p.
49. *Partizano Balčio dienoraštis*. Parengė Vaclovas Slivinskas. Kaunas, 2018, 305 p.
50. Partizano Boleslovo Eglinsko-Sauliaus 1944–1945 m. užrašai. *Laisvės kovų archyvas*, t. 10, Kaunas, 1994, p. 201–231.
51. *Partizano keliu. Partizano Juozo Paliūno-Ryto prisiminimai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2012, 186 p.
52. PEČIULAITIS, Povilas. *Šitą paimekite gyvą*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1993, 303 p.
53. PUŠINSKAITĖ-VELYVIENĖ, Petronėlė. Žalieji namai. *Laisvės kovų archyvas*, t. 2, Kaunas, 1991, p. 59–82.
54. RAMANAUSKAS-VANAGAS, Adolfas. *Daugel krito sūnų*. Vilnius: Mintis, 1991, 446 p.
55. RONDONANSKIS, Andrius; PLUŠČIAUSKAS, Kęstutis. Lietuvos laisvės armijos politinė mintis ir valstybinė idėja. *Laisvės kovų archyvas*, t. 30, Kaunas, 2001, p. 222–225.
56. Ruošimasis nepriklausomybei. *Į laisvę*, 1943 kovo 15, Nr. 4, p. 1.
57. ŠERTVYTIS, Algirdas. Laisvės keliu. *Laisvės kovų archyvas*, t. 18, Kaunas, 1996, p. 241–265.
58. *Tada, kai žuvom dėl tėvynės. (Partizanų Audrelės, Povo, Oželio, Valstiečio, Balandžio, Brūklio dienoraščiai)*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, 253 p.
59. Tauro apygardos vado pavaduotojo A. Zaskevičiaus-Narimanto laiškas Dainavos apygardos vadui 1947 m. vasario 15 d. *Laisvės kovų archyvas*, t. 23, Kaunas, 1998, p. 54–59.
60. TSR Sąjungos gynybos liaudies komisaro įsakymas Nr. 191. *Tiesa*, 1941 gegužės 4, p. 1.
61. Užsienis ir mes. *Mylėk tėvynę*, 1947 rugpjūčio 16, Nr. 6(11), l. 1.
62. Balys Vaičėnas. *Partizano sąsiuviniai. Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*. Parengė Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius. Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013, 335 p.

63. Vyr. politvadovas G. Gilmanov. Būti nuolatinėj mobilizacinėje parengtyje. *Tiesa*, 1941 gegužės 1, p. 3.
64. Vyriausiojo LLA Vanagų Vado operatyvinis įsakymas Nr.4 organizacijos narių žiniai 1944. XII.10. *Laisvės kovų archyvas*, t. 14, Kaunas, 1995, p. 20–24.
65. VYT. ARŪNAS. Jei rytoj kiltų karas, niekas neišeitų laimėtoju. *Draugas*, 1947 spalio 1, p. 2.
66. Vokiečių galimūmai. *Į laisvę*, 1943 gegužės 5, Nr. 8, p. 2.
67. Žemaitijos partizano Juozo Žagaro-Girdenio dienoraštis. *Laisvės kovų archyvas*, t. 12, Kaunas, 1994, p. 264–287.

Literatūra

1. ABARIUS, Laimonas. Lietuvos partizanų Šiaurės-Rytų srities 3-oji Vytauto apygarda (1945–1952 m.). *Laisvės kovų archyvas*, t. 16, Kaunas, 1996, p. 5–133.
2. ALSEIKA, Vytautas. Radijo transliacijos. *Lietuvių enciklopedija*, t. 24, Boston, 1961, p. 344–347.
3. ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. Vakarų pagalbos Lietuvos partizanams mito analizė. *Genocidas ir rezistencija*, 2014, Nr. 1, l. 109–124.
4. ARLAUSKAITĖ-ZAKŠAUSKIENĖ, Inga. *Vilties desantas. JAV radijo transliacijos į sovietų Lietuvą*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, 245 p.
5. BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas. Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais. *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2, Vilnius, 2001, p. 63–88.
6. BRAZAITIS, Juozas. *Vienų vieni*. Vilnius: Į laisvę fondas, 1990, 578 p.
7. GAŠKAITĖ, Nijolė; KUODYTĖ, Dalia; KAŠĖTA, Algis; ULEVIČIUS, Bonifacas. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, 494 p.
8. GIRNIUS, Kęstutis. *Partizanų kovos Lietuvoje*. Vilnius: „Mokslo“ leidykla. 1990, 422 p.
9. JUCEVIČIUS, Feliksas. *Tauta tikrovės ir mito žaisme*. Putnam, 1970, 175 p.
10. KASPARAS, Kęstutis. *Lietuvos karas*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999, 620 p.
11. KAŠELIONIS, Bronius. *Dainavos partizanai: Šarūno rinktinė: dokumentai ir prisiminimai*. Vilnius: Dizaino studija „Daba“, 1999, 516 p.
12. KAŠĖTA, Algis. Antisovietinio pasipriešinimo mastai Lietuvoje 1944–1953 m. *Laisvės kovų archyvas*, t. 14, Kaunas, 1995, p. 65–72.
13. KAŠĖTA, Algis; KUODYTĖ, Dalia. Partizanų periodinė spauda. *Laisvės kovų archyvas*, t. 12, Kaunas, 1994, p. 75–88.
14. KVEDARAS, Donatas. Kėdainių krašto partizanai MGB agentų apsuptyje. *Laisvės kovų archyvas*, t. 28, Kaunas, 2000, 256 p.
15. *Laisvės kovos Priskėlimo apygardoje*. Sudarytoja Aurelija Malinauskaitė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1999, 343 p.
16. LAUKAITYTĖ, Regina. Kad nenustotumėte vilties. Užsienio radijo stočių transliacijos į Lietuvą pokariu. *Kultūros barai*, 2019, Nr. 3, p. 68–75.

17. LAURINAITIS Stasys; RAKŪNAS, Algirdas. Atominio šantažo kvaitulyje. *Laikas ir įvykiai*, 1981, Nr. 10, p. 18–21.
18. LAURINAITIS, Stasys; RAKŪNAS, Algirdas. *Kovoje už socialistinę Lietuvą*. Vilnius, 1983, 136 p.
19. MOCKŪNAS, Liūtas. *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, 567 p.
20. STARKAUSKAS, Juozas. *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, 768 p.
21. STARKAUSKAS, Juozas. *Stribai. Ginkluotieji kolaborantai Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2001, 614 p.
22. ŠIMĖNAS, Antanas. *Kovoje dėl laisvės. Panevėžio-Algimanto-Vyčio apygardų partizanai*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1998, 316 p.
23. Tauro apygardos istorijos apžvalga. Parengė Bonifacas Ulevičius. *Laisvės kovų archyvas*, t. 3–4, Kaunas, 1992, p. 14–49.
24. TININIS, Vytautas. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 2. Vilnius: KAM Leidybos ir informacinio aprūpinimo tarnyba, 2003, 335 p.
25. *Trupinėliai laisvės žiburiui. Rezistencinės kovos atgarsiai Kruopių valsčiuje*. Sudarė Romualda Gailiušytė-Dapšienė. Vilnius: Jandrija, 2010, 327 p.
26. *Zarasai laiko vilnyse*. Sudarė Laima Raubiškienė. Utena: Utenos Indra, 2006, 207 p.
27. ŽYMANČAS, Stasys. Karas, kurio niekas neskelbė. *Dirva*, 1965 rugpjūčio 13 d., p. 3.
28. ŽYMANČAS, Stasys. Tik vienas kelias – laimėti ar žūti. *Dirva*, 1965 rugpjūčio 18 d., p. 3.

Tendencies of Waiting for War in Lithuania in 1945–1953

Dr. Darius Juodis

General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, Šilo st. 5A, Vilnius
E-mail: darius.juodis@lka.lt

Summary

Based on various sources, the article analyses the tendencies of waiting for war in Lithuania after the Second World War. The examples of the Lithuanian partisan movement are the most analysed, because armed fighters were waiting for a new war more than other residents of the country and it was a relevant problem for them. The recollections of witnesses analysed in the work clearly reflect the tendencies of waiting for war and Western help, as well as the subsequent

disappointments of the unfulfilled alleged promises of Western countries (mainly America) and foreign Lithuanians. The specific sources of the time studied show that such assessments of past events are not merely the later inventions of witnesses, but impressions taken from the past. The wait for the war of 1945–1953 was stimulated by the experience of 1940–1941, when the predicted German-USSR war began. During the war, the anti-national underground hopes for liberation began to be associated with Britain and the United States, and this view became even stronger after the end of World War II, especially in the United States. The difficult post-war situation, the ongoing Soviet repression, and the difficult financial situation especially encouraged the public to wait for war. The sources of war predictions were foreign and Soviet radio stations, the Soviet press, and various rumours. There is no evidence that representatives of Western governments called for an open, armed struggle, but the biased interpretation of true and false knowledge led people to expect rapid change. Waiting for war is tied not only to general reflections, but also to specific events in the world, such as statements by foreign leaders, military clashes in the world (such as the Korean War), the emergence and use of the atomic bomb, the North Atlantic military bloc, and so on. The mood of waiting for war determined the tactics of Lithuanian partisan fighting. Waiting tactics are established, that is, the accumulation of strength for a decisive moment. The date of the beginning of the predicted war can often be found in the documents of the time. Lithuanian partisans tried to maintain the confidence of the people of the country in their own strength and faith in the impending war, sometimes responding quite harshly to those who doubted these statements. With no help coming from the West, the number of sceptics and frustrations steadily increased. The increase in frustration with the West and Lithuanian emigrants was sharply criticised by the West, which allegedly betrayed the promises made. The motive of the alleged betrayal crept into the memory and later moved into the collective memories.

Gauta / Received 2020 08 08

Priimta / Accepted 2021 05 21